Należytość pocztową uiszczono ryczałtem.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. Д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ* 2 ДОЛЯРИ (АБО: 35 КОР. ЧЕСЬК., 180 ЛЕЇВ РУМ., 30 ФРАНКІВ ФРАНЦ., 5 МАРОК НІМЕЦЬКИХ) РІЧНО. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 75 ГР.

РІК II. ЧЕРВЕНЬ 1934 РОКУ ЧИСЛО 6 (18).

Мова наро́дня й літературна.

I: Народня мова, як джерело мови літературної. II: Розвиток літературної мови не можна ґрунтувати тільки на мові селянській. III: Народня мова в своїй цілості — це основа мови літературної. IV: Народня мова в своїй цілості — це не »селянський примітив«. V: Вплив говірок на мову літературну. VI: Вплив літературної мови на мову народню.

I.

У проце́сі тво́рення всеукраїнської літерату́рної мо́ви за́вжди прихо́димо до найважні́шого засадни́чого пита́ння: які́ джерела́ покла́сти в осно́ву ціє́ї мо́ви, на чім росте́ ко́жна літерату́рна мо́ва? На це пита́ння ми відда́вна ма́ємо гото́ву відповідь: наймі́цніша осно́ва й найважні́ший ґрунт літерату́рної мо́ви — мо́ва наро́дня, що за́всіди пра́вить для літерату́рної за найпе́рше джерело́. Ось це пита́ння, — взаємовідно́сини між мо́вою наро́дньою й літерату́рною — я й хо́чу пору́шити в цій своїй статті́.

Ко́жна літерату́рна мо́ва органі́чно виростає з мо́ви живо́ї наро́дньої так са́мо, як юна́к виростає з дити́ни. Початко́вою осно́вою літерату́рної мо́ви звича́йно стає оди́н яки́йсь наро́дній го́вір, істори́чно сильні́ший від усіх і́нших; звича́йно це го́вір того́ пле́мени, що об'єдна́ло круг се́бе політи́чно чи культу́рно всі і́нші. Таки́й пані́вний го́вір із бі́гом ча́су стає культурні́ший і бі́льш розви́нений від усі́х і́нших; ме́нші го́вори добровільно ту́ляться до цьо́го пані́вного, через що говірко́ві відмі́ни в мо́ві з ча́сом затира́ються все бі́льше та бі́льше. „Що го́род постано́вить, на тім і при́городи ста́нуть“ — це була́ й є пані́вна фо́рмула не ті́льки реа́льного буде́нного життя́, але́ й життя́ духо́вого, на цій же фо́рмулі зроста́ли всі літерату́рні мо́ви сві́ту. Без цьо́го проце́су не повстава́ли б на́ції, як спільно́та близьки́х племе́н, бож у розумі́ння на́ції найпе́рше вхо́дить добровільна спі́льність не ті́льки своїх реа́льних життє́вих інтере́сів, але й спі́льність духо́ва, а в тім і мо́вна; без мо́вної спі́льности не мо́же бу́ти на́ції. Літерату́рна мо́ва і є ця спі́льна всенаціона́льна мо́ва, цебто мо́ва об'є́днаної на́ції,ору́ддя найдоці́льнішого порозумі́ння для всіх окре́мих племе́н із їх говірко́вими мо́вами.

Спочатку жива́ мова́ пані́вного пле́мени бі́льш-менш до́бре задовольняє потреби духо́вого життя́ ці́лої на́ції; але ско́ро виявля́ються й недоста́чі початко́вої спі́льної мо́ви, і їх звича́йно направля́ють запози́ченнями з і́нших гово́рів або́ з сусі́дніх мов, або́ й тво́рчістю окре́мих письме́нників. З культу́рним зро́стом на́ції безпере́рвно росте́ й її літерату́рна мо́ва; цей зріст мо́же бу́ти таки́й си́льний, що літерату́рна мо́ва помітно змі́нюється за ко́жного поколі́ння, це́бто за ко́жних п'ятдеся́т літ, і звича́йно дале́ко відхо́дить від своє́ї живо́ї мо́ви, що на ній зросла́.

II.

Про́стий наро́д за́вжди си́льно відстає культу́рно від своєї інтелігенції; така сама різни́ця й поміж мовою наро́ду та його інтелігенції. Жива наро́дня мова ніко́ли не йде в ногу з мовою літерату́рною, — ця остання все далеко випереджує її. Про́стий народ, особливо неписьменний чи малописьменний, завжди дуже консервативний у цілому своє́му житті, а в тім і в мові; вавпаки, інтелігенція в своїй більшості все поступо́ва, а її мова широкими кро́ками невпинно прямує вперед. Духові потреби селя́нства звичайно невеликі, і їх легко задовольняє жива говірко́ва проста мова; зовсім не те в духовім житті інтелігенції: її культурні потреби, а особливо духові потреби окремих широко розвинених одиниць — учених, поетів, письменників — вимагають глибо́ко й то́нко розви́неної мови. Культурна різни́ця поміж духови́м життям селянства й його інтелігенції завсіди є й мірило різни́ці мови наро́дньої від мови літературної.

Таким чином наро́дня мова, мати мови літературної, за́всіди сильно відстає від неї в своїм зроста́нні. Ця відміна найперше повстає з числа слів, потрібних для буденного життя, — словник простонаро́дній окремої одиниці значно менший від словника мови інтелігента; слів абстрактних та фахових він завсіди має небагато; певні відміни повстають і в формах; жива мова кохається в багатстві найрізніших форм, тоді як мова літературна, керована консервативною граматикою, все прямує до усталених однакових норм, що доводить до зменшення числа форм. Відміни мови народньої й літературної в складні звичайно малі.

Із усього вищесказаного стає нам ясне взаємовідношення поміж мовою наро́дньою та літературною. У нас часто панує погляд, ніби наро́дня мова — то в с е для мови літературної, а звідси часом випливає навіть фетишизування селянської мови. Це явне перебільшення, бо „безоглядна орієнтація на селянську мову така ж безперспективно-обмежена, як, скажім, орієнтація в будівництві на селянську хату“ („Культура українського слова“, Київ, 1931, I 4). Селянська мова — коли беремо мову одиниці — звичайно вбога лексикально, не вироблена форемно, бліда складнево; орієнтуватися т і л ь к и н а т а к у мову може хіба той, хто не знає правдивих доріг розвою й життя мови літературної. Селянин завсіди наслідує мову сильнішого, особливо „пана“; і коли цим „паном“ є люди́на чужомовна, мова селянська помітно псується. Не рідкі ви́падки, коли селяни, — особливо з тих, що трохи понюхали булі́ міської культури, а надто робітникі́, — говорять надзвичайно нечистою мовою, говорять простою мішаниною.

Тільки культура й свідо́ме ставлення до мови надають їй правдивих щиро національних ознак. Ось на це яскравий при́клад. У Шевченка був старший брат Мики́та; оби́два вони виростали в однакових умовинах, але́ не булі́ однакової культури, бо Тарас учився. Тарас не раз писав братові з Петербургу, просячи писати йому рідною мовою. Напр. р. 1839-го пише він Микиті: „Та будь ласкав, напиши до ме́не так, як я до тебе пишу́, — не по-московському, а по-нашому“ (Листування Т. Шевченка, видання Академії Наук, 1929, т. III ст. 4). Мики́та відписав, а на його незграбне писання Шевченко так відповів: „Брате Микито, треба б тебе́ полаять... Я твого письма невторопаю, — чортзна по-якому ти його скомпонував: ні по-нашому, ні по-московському, ні се, ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським“ (ст. 5). Оцей при́клад нехай буде осторогою всім тим, що в справах літературної мови хотять орієнтуватися т і л ь к и на мову селянську, що їм селянська мова одиниці чи якоїсь малої закутини править за найкращу норму літературної мови. Шевченко ще не знав, що не кожний селянин має чисту й добру мову, що багато з них послуговується незграбною мішаною й ніякого розуміння про чистоту своєї мови звичайно не має. Взагалі ж різниця між мовою наро́дньою й мовою літературною така сама, як між музи́кою народньою й музи́кою художньою, хоч ця остання може

складатися і з первнів народніх, як то бачимо, скажемо, у Лисенка чи в Сметани.

III.

Але й обмежувати вартість народньої мови в розвитку мови літературної не слід непотрібно перебільшувати, як це тепер роблять у Східній Україні чи не за прикладом чеської новограматичної школи, бо це так само допроваджує до шкідливих наслідків. Треба глибоко відрізняти мову окремих одиниць із народа від мови цілого народу. Так, мова окремих селян дуже часто маловарта, нечиста, вбога; але цього не можна сказати про народню мову, як цілість: вона завжди багата навіть лексикально, бо чого не має одна одиниця, те знаходимо в другої, чого нема в одній місцевості, те маємо в іншій. Словник цілої народньої мови надзвичайно багатий, — треба тільки добре його знати. Більше того, народня мова, як цілість, це невичерпне джерело цілющих соків для розвитку мови літературної, — треба тільки її знати й уміти використати в цілому; противне твердження чеських учених, згуртованих у „Празькому Лінгвістичному Гуртку", уважаю за недоведене і на фактах не вґрунтоване (див. Spisovná čeština a jazyková kultura, Прага, 1932).

Українська літературна мова в основі своїй — жива народня мова наддніпрянська, головно київо-полтавська. На наших очах ця літературна мова велетенськими кроками прямує вперед, всебічно розвиваючись. Давно вона вийшла вже з рамок мови селянської, але не рве з нею близьких стосунків, бо хоче бути не штучною мовою, але мовою живою, художньою мовою свого народу. Вона всі свої найліпші оснівні соки бере таки з народньої мови, цебто її стосунок до мови народньої, як цілости, найближчий був і буде.

Цілого словника народньої мови ми ще не знаємо, бо не маємо його. На жаль, і Академія Наук у Києві, а особливо Наукове Товариство ві Львові мало зрозуміли величезне значення повного Словника живої української мови і такого нам ще не дали, хоч потрібних матеріялів зібрано вже не мало. Народній словник, як цілість, надзвичайно багатий, і дуже прислужився б розвоєві нашої літературної й фахової мови, бо їхні ж словники ще остаточно в нас не усталені. Народня мова ховає в собі силу найрізніших мовних перлин, часом навіть на означення тонких духових переживань та найрізніших термінів. Так, словник окремої особи з народу або навіть словник окремого села може бути вбогий і може не мати нічого показнішого, але народній словник, як цілість, був і буде найцінніше джерело для мови літературної.

Те саме маємо і з формами. Жива мова, як цілість, надзвичайно багата на найрізніші форми, — архаїчні й нові, рідкі й часті. Літературна мова прямує обмежити число цих форм, встановити окреслені норми їх; багато архаїчних форм уже вийшли з літературної мови (напр.: на кони, сей, ся, се, шестий, богатий, ся вмивати, батькови, помочи зам. помогти і т. ін.), але багато подвійних чи навіть потрійних форм ще знані в літературній мові і потрібні, як функціональні (буду читати — читатиму, по-українському — по-українськи — по-українській, на зеленому — на зеленім), часом навіть із різним стилістичним відтінком (з дубу — у цього дуба). Більшість форм ми знаємо, але мало знаємо про їхнє поширення, а надто — їхні стилістичні відтінки, так потрібні для мови літературної. Взагалі, діялектологія ще дуже мало вивчена в нас, а те, що подається в наших курсах діялектології, не показує глибшого вивчення.

Словотворення літературної мови наслідує словотворення народнє, і в цій ділянці вплив живої мови був і буде дуже корисний; на жаль тільки, літературна мова ще не використала всіх засобів словотворчих, що маємо в живій народній мові. Напр. живе народнє закінченя *-исько* в мові літературній частіш замінюється на *-ище*, бо ніби *-исько* — то полонізм.

Складня — це та ділянка, де різниця поміж мовою літературною (в мові її кращих письменників) та народньою мусить бути найменша. Складня народньої

мови в її цілому, — це правдиве серце мови, це щиронаціональна душа цілої нації; народню складню ми мусимо досліджувати якнайбільше і все краще й послідовніше з неї переносити до мови літературної. Правда, і в складні живої мови маємо багато форм архаїчних, уживаних тільки в одній місцевості й незнаних у другій, маємо багато подвійних чи потрійних форм; але глибше вивчення цих синтаксичних пар показує, що часто вони різняться певними відтінками, цебто вони функціональні в мові, а в мові літературній можна вживати їх усі, але на своєму відповідному місці. У всякому разі складня — це та ділянка, де вплив народньої мови на літературну найсильніший і найкорисніший.

IV.

Отож, як бачимо, народня мова в своїй цілості — неоцінений скарб для збагачення мови літературної. Треба тільки вміти доцільно використати цей скарб, — треба вміти відшукувати найкращі об'єкти для мовних дослідів (див. далі ст. 249), пам'ятаючи, що дуже часто окремі одиниці з народу мають зовсім зіпсуту мову; більше того, — можуть бути цілі села з безбарвною мовою. Усе це дуже добре розуміли старші наші україністи, дуже добре зрозуміла була Академія Наук у Києві, сильно й виразно опираючи розвиток сучасної літературної мови на мові народній.

Але тепер у Києві сильно шириться дуже шкідливий для розвитку нашої літературної мови погляд, ніби всяка орієнтація на мову народню непотрібна, бо мова народня — то тільки „селянський примітив“. Так, дуже часто це справді мова закапе́лкова, але так можна твердити тільки про мову окремих одиниць. У своїй же цілості — як збірність усіх говорів нації — народня мова надзвичайно цінна й розвинена, — вона ховає в собі цілу живу історію й живу ще довгу будуччину нашої мови: має багато дуже давніх форм, відомих нам іще з перших наших пам'яток, має й форми нові, пізніше повсталі. Тільки глибоко знаючи живу мову цілої нації, а не окремих її одиниць чи й місцевостей, зможемо корисніше творити всеукраїнську літературну мову, як оруддя найдоцільнішого всеукраїнського порозуміння. З такого погляду вплив народньої мови на літературну і потрібний, і кори́сний, бо без нього літературна мова може стати мовою занадто шту́чною, від живої непотрібно занадто далекою. Не хочемо сказати, що літературна мова росте тільки з самих соків наро́дньої, — впливи інших мов та впливи високорозвинених мовно письменників і цілого інтелігентного загалу завсіди дуже великі й глибокі; але й ці впливи, навіть у ділянці творення нових слів та нових термінів, корисніші тільки тоді, коли спираються на дух народньої мови. Цебто, — органічний зріст літературної мови міцно зв'язаний зо зростом мови народньої.

V.

Тепер ще одне засадниче питання: що саме можна брати з говіркової мови? Розглянувши це питання ближче, бачимо, що з живої мови не панівних говорів насправді беремо дуже небагато. Основою літературної української мови стали говори передовсім центральні (мова Шевченкова) й південні київські, позатим — полтавські; із цих говорів літературна мова взяла собі і на їх основі витворила собі все потрібне: словника, морфологію, словотворення, складню; ці форми стали „канонічними“ для нашої літературної мови, вона їх пильно оберігає й заздрісно недопускає ніяких інших, а особливо мало знаних, тільки говіркових. Літературна мова неохоче приймає другу форму для того, що вже має в себе і що не додає їй чогось нового; скажемо, в літературній мові панує: картопля, берегти, адвока́т, люди́на, на коні, один, дванадцять, приїхали два брати, Київ — столиця України, щоб, ходила б, просять не палити, приглядатися до життя і т. ін., а тому всі інші говіркові й малознані форми будуть не літературні: ґрулі, маґдебурка, бульба, адво́кат, людина́, сокотити, на кони, оден, дванайцять, приїхало двох братів, Київ столицею України, щоби, ходила би, проситься не палити, приглядатися життю і т. ін. Ось таким чином

літературна мова „канонізує“ собі окресленого словника, морфологію й складню, — а все поза цим стає для неї тільки говірковим, хоч цього говіркового може бути й дуже багато. Щоб дати можливість українському читачеві добре знати, що саме вважати за літературне, а що тільки за говіркове, „Рідна Мова“ випустила окрему працю: „Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних“ (як II частина „Рідного Писання“); працю цю вишлемо кожному нашому передплатникові.

Слова й форми літературної мови можуть бути мало знані для тих, хто звик до іншої говірки, а літературної мови не вчився; на це нема іншої ради, крім однієї: літературної мови треба добре вчитися, щоб знати її; цим і займається передовсім школа: на цілому світі школа навчає тільки самої літературної мови, а не мови говіркової; час уже й українському народові по всіх своїх школах у Галичині, на Волині, Лемківщині, Буковині, Закарпатті, Америці, Канаді й ін. місцях навчати тільки спільної всеукраїнської літературної мови, а не мови місцевої. Навчання по школах тільки мови місцевої сильно шкодить розвиткові нації.

Але те, чого органічно бракує літературній мові, вона може взяти з інших говорів. Так, напр., у східніх говорах найхарактерніша ознака нашої мови, зміна *е*, *о* в закритих складах на *і*, часто непослідовна, але літературна мова зробила цю зміну послідовною, наблизившись тим до говорів західніх; з тих таки говорів узяла літературна мова й *від*, хоч у східніх говорах знане тільки *од*, — Шевченко, скажемо, ніколи не писав *від*. З тих самих причин літературна мова взяла від західніх говірок форми з *и* в коренях *мир*, *пир*, *бир*, хоч східні говори знають тільки: вмірати, запірати, перебірати. Як бачимо, літературна мова сприймає від усіх своїх говорів потроху те, що в них найцінніше, або що може збагатити її лексикально чи функціонально.

VI.

Наприкінці останнє питання, — а що народня мова бере з мови літературної? Який її стосунок до мови літературної? У всіх культурних народів літературна мова завжди сильно впливає на мову народню, передовсім на мову її освіченіших одиниць, підносячи її культуру. У всіх культурних народів школа, церква, радіо, кіно, театри, державні уряди, ціла преса, ціла інтелігенція — усі послуговуються тільки мовою літературною, цебто: селянин навчається її в школі, читає її в біблії, в цілій пресі, чує її від свого священика, чує її по всіх урядах й від усіх освічених людей, а все це доводить до того, що й селянство потроху збагачує культуру своєї мови й починає говорити мовою культурнішою, а відміни між мовою говірковою й літературною помітно затираються. Це поєднання мови літературної з народньою звичайно допроваджує до створення літературної мови високого рівеня. Одиниці з народу, перейшовши добру мовну школу, звичайно мають високорозвинену й щиронаціональну мову, бо їх літературна мова виросла на живій народній основі.

Вплив літературної мови на народню завжди потрібний і корисний. Ми, бувши народом недержавним, мусимо шукати й використовувати всі можливі стежки впливу мови літературної на народню, бо цей вплив сильно провадить до зросту культури нації. Не треба тільки забувати однієї засадничої справи: говорім і пишім до народа простою й ясною літературною мовою, такою мовою, щоб нарóд справді усе розумів і щиро полюбив нашу книжку й нашу пресу; тільки при таких умовинах буде забезпечений реальний і глибокий вплив мови літературної на мову народню.

Кінцеві висновки мої такі. Народня мова одиниць, а то й оселъ часто маловарта для мови літературної; але народня мова в її цілости — це джерело найліпших родючих соків літературної мови. Мова літературна й мова людова — це дві не близькі до себе мови, але різницю між ними мусимо свідóмо зменшувати, завжди пишучи ясно й просто. Треба завжди пам'ятати, що хто знає тільки місцеву говіркову мову, той не може сказати, що тим самим знає й мо-

ву літературну. Добре знання літературної мови набувається повсякчасним її вивчанням та глибоким знанням мови народньої. Літературну мову треба всіма стежками ширити поміж широкі маси, бо з обопільних впливів мови літературної й народньої скоріш зростатиме щиронаціональна культура української мови, як мови цілої нашої нації.

Іван Огієнко.

Початки людської мови.

(Філософія мови).

Мова — це головний шлях розвитку одиниць і народів, уже хоч би тому, що досвіди століть переказуються нею за розмірно короткий час. Ніхто не заперечує того, що без мови людина ніколи не піднялася б на отой щабель розвитку, що на ньому вона сьогодні стоїть, а тим самим не мала б перед собою й тих можливостей дальшого розвою, що ще їх ждуть, ледве зарисовуючись на людському життєвому обрії. „Без мови людина не вийшла б поза звірячий стан“. Причиною, що звіря, маючи навіть найкращі матеріяльні можливості розвитку, все таки залишається звірям, є саме брак мови.

Одначе не раз доводиться нам чути, що й звірята мають мову, а з другого боку бачимо, що одиниці, позбавлені мови, отже глухонімі, а навіть сліпоглухонімі (Олена Келлер із Сполуч. Держав), перевищують психічним розвитком людей, наділених мовою. І тому декому може видаватись твердження, що „без мови людина не вийшла б поза звірячий стан“, за надто сміле. Саме для прояснення оцих ніби суперечностей постараємось подати зарис розвою початків мови, розуміється, — дуже побіжно.

На початку мусимо усвідомити собі, що факти, подавані історією мови людини щодо її перших початків, усталені не на підставі безпосередніх дослідів, а тільки як здогад і припущення. Приглядаючись до поведінки звірят та слідкуючи за розвитком мови дітей, а також порівнюючи нинішній стан мов диких і півдиких народів, врешті визнавши т. зв. засаду біогенези, — що людина повторює в своєму індивідуальному розвитку в скороченні перебіг розвитку цілого людства, припускаємо, що так само, як це бачимо у звірят, дітей і примітивних народів, відбувався в давнину розвій тих мов, що осягнули сьогодні вищий щабель досконалости. При нинішньому стані наук трудно вирішити, чи ці здогади й припущення слушні. Дехто критикує такий метод досліду, і навіть уважає, що тому, що обслідування початків розвитку людської мови не дають певних фактів, не можна говорити про історію, тільки про філософію мови тих часів. Згідно з домаганнями цих критиків, давніми, тобто доісторичними часами мови людини займалася б філософія мови, подібно як доісторичними часами розвитку людської матеріяльної культури займається археологія, а історія мови зачиналася б тільки з того часу, коли залишились перші писані пам'ятки, значить у нас з XI. віку.

Наш одинокий філософ мови, Потебня, каже, що „умисне й свідоме вживання слова мусіло вийти з мимовільного й несвідомого“. Цей погляд поділяють усі вчені, тільки різняться між собою в тому, що було джерелом отих перших мимовільних та несвідомих голосів. Лазарус думає, що ті перші голоси не мали зразу ніякого значення й були виключно голосовим відрухом на певні фізіологічні зміни, що переходили в організмі підо впливом вражінь та почувань, викликаних зовнішніми подражненнями. Булй це інстинктивні крики, зближені до тих, що їх видає людина, коли несподівано посковзнеться і впаде, тільки ще менш свідомі. Це була б теорія мимовільних мовних рефлексів.

Інша теорія, звана телеологічною, бачить джерело тих голосів не в наглих вражіннях і зв'язаних з ними почуваннях страху чи захоплення, а в співпожитті людей і в наслідуванні голосів природи Громада людей, зайнятих якоюсь спільною працею, видавала в певних цілях

оклики, а з них розвинулась опісля мова. Ця теорія приймає, що ще перед тим людина, живучи громадно, вживала певних знаків для обопільного порозуміння, тільки це були жести рук, ніг і голови. Рештки отих жестів залишились у людини до сьогодні: бажаючи переконати когось, помагаємо собі жестами, а глухонімі послуговуються здебільша тільки ними.

Обидві ці теорії либонь не трудно погодити з собою. Можливо, що перші голоси — то були інстинктивні крики, видавані несвідомо, одначе після того, як люди злучилися в гурти, ці інстинктивні й несвідомі крики замінились на довільні й збільшили тим запас способів обопільного порозумівання людини. Таку гадку підсуває нам дослідження життя звірят. От приклад. Коли курка завважить половика (яструба), так мимоволі видає окрик жаху, все одн), чи вона сама, чи з курчатами. Одначе, коли вслухатися в її голос, то легко завважити, що той крик, що видає при курчатах, трохи інакший. Він довший, менш суцільний, голосніший і через те робить враження більш розпучливе. Значить, уже в курки інстинктивний і мимовільний голос стає способом порозумівaтися. Також у немовляти перші крики інстинктивні й мимовільні, а самі ці крики — то матеріял, що з нього розвивається опісля мова.

Проблема початків мови висуває ще цілий ряд інших питань, між ними й питання, чи мовна здатність людини вроджена, чи людина мусить придбати собі мову власним намаганням. Питання це особливо важне для педагогіки. Погляди вчених різняться також відносно цього питання. Одні, нативісти, вважають здібність до мови за щось вроджене, інші, емпіристи, заперечують, наче б людина приносила з собою на світ якінебудь психічні початки, отже також мовну здібність. Одначе порушена справа стоїть тільки безпосередньо в зв'язку з мовою, тому не будемо застановлятись над нею, а повернемось до дальших здогадів про розвій людської мови в її доісторичних часах.

Звуків, видаваних первісною людиною, не було багато, і тому вона могла їх „легко" спам'ятати. Спочатку вони виповідали тільки почування, чи — як цього хоче телеологічна теорія — бажання, але згодом людина зачала означувати ними також предмети, що викликували дані почування й бажання, або служили до певних діянь. Самозрозуміле, що супроти обмеженої кількости звуків один і той сам звук означав більше предметів, подібно як це бачимо в дітей. Збільшити засіб тих звуків помогла людині жива й мертва природа. Вона то була перший учитель мови. Голоси та шелести, що відзивались у природі, людина стала наслідувати (ономатопея), і так вона збільшила свій голосовий засіб, а рівночасно зріс також запас предметів, що їм надавала звукові символи. Усе те впливало на цілість її психічного розвитку, отже на спостережність, увагу, пам'ять. (Кінець буде).

Варшава. Петро Кривоносюк.

Чистота мови дитячих видань.

„В дитячій літературі зустрічаються твори, що посередньо чи непосередньо популяризують грубість ... Взагалі в дитячій літературі майже не ведеться боротьба за чистоту мови, за її збагачення новим словарним матеріялом високої якости". („Діло" ч. 82 з 29 березня 1934 р. за „Ком. Осв." ч. 1. 1934 р.).

Цікаво — чи багато педагогів-україністів звернуло на це увагу? І чи викликали ці слова яку реакцію? У мене викликали неспокій... „Майже не ведеться боротьба"... говорять по той бік кордону. А як у нас? У нас — треба ще викинути з рядка слово „майже", та поставити на його місці „зовсім": Зовсім не ведеться така боротьба... Сумний факт.

Правда, в сучасних видавничих злиднях — і то радісне явище, що видається у нас дитяча література взагалі. Проте годі прогнати настирливого питання: коли ж знайшлися гроші на видання, то чом не подбати, щоб оця література мала загальноукраїнський характер?

Ось під рукою кілька галицьких видань шкільної лектури з рр. 1929—1934: це твори нашого великого Франка, призначені для шкільного вжитку, — видані в правописній і мовній шаті з-перед 40-50-ти років...

Твори, що їх найбільше читає молодь, літературно не вироблена, безкритична, от хоч би оповідання з дитячого життя в селі й школі, оповідання про звірів із епосом „Лис Микита“, тюремні оповідання, а далі Бориславські опов., поеми: „Дон Кіхот“, „Іван Вишенський“, „Мойсей“ і т. ін. — всі вони видані „так собі“...

З певністю можна сказати, що І. Франко, бувши сьогодні між нами, сам рішуче запротестував би проти поширення цих видань серед учнів у такому мовному вигляді, як вони були перший раз написані. Напевно сам не пошкодував би труду та зредагував би видання для школи так, щоб і галицькі діти не звикали до місцевих говірок, і волинські щоб усе зрозуміли. Адже галицькі видавництва повинні пам'ятати, що й Волинщину треба їм обслужити, бо тут таки нічого тепер не друкується, а галицьку книжку місцевою мовою тут трудно розуміють.

Нпр. такий славний „Лис Микита“, — люблять його читати. Я прислухався нераз, як його читають волинські діти. Кошляво виходить у них ритм, дивуються, що пересипаний він — як те небо зірками — незвичними слівцями: остатний (значить раз „останній“, раз „поганий“), сей, ся, се, най,ховаєсь — смієсь — витаєсь — маєсь, клякни, ся лишить, квапитися, побіда — побідити, мні — мя, тоже, тамка, осторожно (римовано з) можно, днесь — нині, много, прецінь, хоть, мож — не мож, втім, утка і б. б. п. (видано у Львові 1934 р.).

Не краще видано й „Мойсея“, цей шедевр укр. літератури (в-во „Чорногора“, Коломия, 1930 р.).

А справа не така трудна: провірити наголоси, заступити діялектичні вирази словами загальнолітературними. Текст залишиться незмінений, а мова буде краща, чистіша. Тут так і роблять, і я оце дістав собі чорнетки „Лиса Микити“ та „Мойсея“, — справді гарно зредагували учні - волиняки.

Тільки не треба думати, що хтось хоче корегувати твори покійного автора. Так справу ніхто не ставить. Це тільки необхідні вимоги шкільної лектури; для дослідників літератури твори Франка маємо в збірних наукових виданнях, де ніхто не відважиться робити якібудь поправки.

Луцьке. М. Володимирів.

Шевченкова мова.

II. Шевченків правопис.

Як і Шевченкова графіка, так само й Шевченків правопис коріння своє несе від староукраїнської рукописної традиції, що в першій половині минулого століття була ще дуже сильна в Україні. Правопис Шевченків звичайно звуть російським. Це так і не так. Дійсно, Шевченко писав тим правописом, що панував тоді в Росії; але таке твердження буде однобічне, бо цей же правопис панував тоді й в Україні не тільки з російського впливу, але й за своєю багатовіковою традицією. За Шевченка ще не було якогось сталого нового українського правопису, тим то й Ш ціле своє життя писав правописом староукраїнським, писав цим правописом і під кінець свого життя, хоч тоді починався в нас уже інший правопис. Підо впливом головно Куліша, вже по поверненні з заслання, часом бачимо в Ш бажання писати поновому, але ці спроби до зміни правопису Ш не допровадили.

Порівнявши Шевченків правопис із правописом інших тогочасних писань, бачимо, що Ш пише так само, як тоді всі писали. Правописові Шевченко ніколи не надавав великого значення, зовсім мало ним цікавився, тим то ніколи й не шукав нових доріг краще віддавати на письмі українське слово.

Ось головні ознаки Ш правопису.

Як і всі інші тогочасні письменники, Ш ціле життя вживав ъ в кінці слів по

приголосних: другомъ, братомь, въ школу, послухавъ, зъ насъ і т. ін. Вже М. Лучкай у своїй Граматиці 1830 р., а також Шашкевич у „Русалці Дністровій“ 1837 р. писали без ъ, але ця нова правописна риса тоді ще не докотилася до Сходу, де міцно трималося віковічне ъ.

Так само за традицією всі писали тоді *ы*; тільки 1851 року почали частіш викидати *ы*, але ця звичка ширилася дуже помалу, чому й не захопила Шевченка. Ось тому й Ш ціле життя (а особливо на початку) пише: невелычка, ты, чаривныкъ, колысь, неправды, йшлы, пышалася, моя ты маты, сына, безсмертныхъ, тыхо, зъ лыха, чары, всюды, въ Лысянци і т. ін

Але, на жаль, Шевченко не пише послідовно *ы* на місці старого ы, — дуже часто він передає його через *и*, а це нам надзвичайно плутає Шевченкову фонетику й не дає змоги достотно судити про Шевченкову вимову. Замість *ы* Шевченко надзвичайно часто пише *и*, напр. (приклади наводжу з того нового матеріялу, що його подає В. Доманицький у своїм „Критичнім розсліді“ 1907 р.): битысь, битыми, розбите, повивала, на вигони, дывилась, вижалы, удовиный, у черевикахъ, ходиты, присудилы, неодинокій, дитына, запалилы, осудыли, полетили, минула, минає, милый, купила, питаты, питала зузули, пишы, писала, сирота, сидыть, синови, противъ і сотні т. ін. В Деннику ст. 176 він так пише заголовок свого відомого твору: Посланіе къ мертвимъ живимъ и ненарожденнымъ землякамъ.

Але цікаво, що по *г*, *к*, *х*, по *ж*, *ч*, *ш*, *щ* та по *р* Шевченко звичайно пише *и*, а не *ы* (це останнє у нього тут дуже рідке); ось трохи на це прикладів із „Критичного розсліду“ В. Доманицького: нагинає, згинулы, на могили, поки, кинуть, таки, грихи, прихилыця, служиты, житы, дружины, знивычили, навчилы, дивчина, бачилы, аршинъ, поморщила, чотыри, кризъ слезы, чуприны, привезлы, криныцю і т. ін. Чи не передає тут Шевченко своєї живої вимови, про це говоритиму далі. Зазначу ще, що в орудному множини Шевченко звичайно пише *-ми* (а не фонетичне *-мы*) на кінці: дрибными слезами, рушныками, гришми, панами, старостами і т. ін.

Таким чином, як бачимо, Шевченко плутає *ы* — *и* на кожному кроці (пише: Ходилы, ходыли, поки хату запалилы, Дом. 221), і це треба постійно пам'ятати, аналізуючи його мову.

В чужих словах за стародавньою нашою традицією, Шевченко часом пише *і*, напр.: лілея, Ізраиль і т. ін.

Українське *і*, що повстало з *е*, *о* чи *ѣ*, за пануючою традицією, Ш ціле життя передавав через *и*. Правда, ще А. Павловський у своїй Граматиці 1818 р. запровадив був уже *і*, за ним так само писав Шашкевич, особливо ж Куліш і ін., але Ш вперто стояв при традиційнім старім *и* (тільки по засланні, може підо впливом П. Куліша, дуже рідко часом бачимо це *і* і в Ш: німый) і писав: чаривникъ, чаривныченько, пидъ, пидійты, зиронько, вечирняя, въ Ризаній, ричка, по Украини, зъ витромъ, заспивала, у Севастополи, марнила, въ чужини, въ неволи, якъ квиточка, заповидь, спивала, мени, тоби, въ сели і т. ін.

Йотоване *е* на початку слова чи складу, наше сучасне *є*, Ш ціле життя писав за традицією через *е*. Букву *є* (не говорячи про давнє церк.-сл. ю) знаходимо вже в „Русалці Дністровій“ 1830 р., а також у Боровиковського з 1852 р., а далі вже й у всіх письменників, особливо в Куліша Але Ш вперто держався старого *е* й писав: единую, витаешъ, злодіемъ, пожартуемъ, кучерявее, бурлацькее, поснидаемъ, пускае і т. ін. А часом наше *є*, за впливом російської вимови, передавав через *ѣ*, напр.: сынѣ море.

Йотоване *і* на початку слова чи складу по голосній, наше сучасне *ї*, Ш так само ціле життя писав за впертою традицією: *і* на початку слова, *и*, часом *ѣ* по голосній, напр.: цуръ ій, своимъ, по Украини, съ своими, твоимъ, свои, смердячои, поѣзжае і т. ін. Та й нема тут нічого дивного: наше *ї* перший (коли не рахувати непослідовних спроб Лучкая) запровадив Чубинський із 1873 р., цебто вже по смерті Шевченка.

Звичаєм свого часу Ш завжди пише

и на початку слова: иде, идить, Иванъ (= іде, ідіть, Іван) і т. ін.; так само пише сполучника *и*.

Наше *е* на початку слова Шевченко пише по-російському через э, напр.: эй, дядечку.

Йотоване *о* на початку слова Шевченко частенько передавав через *йо*, але нерідко писав тут і *е*, або по-російському *ё*, напр.: йому, його, прійомъ, его, ему, ёго, ёму, пріему. Послідовно зазначати м'якість приголосного перед *о* тоді ще не вміли, тому Шевченко йшов за традицією й писав неоднаково — то *е*, то ё: слезы, слезами, всему, всего, малёвана; а то писав: на лйоди Денник 72, зорйою „Кобзар" Доман. 470, слйзы, Дом. Кр. розсл. 223 (= слйозы). Такий правопис сильно плутає нам Шевченкову фонетику; скажемо, в Деннику 39 читаємо: „зъ вышневого саду", але чи тут „з вишневого" чи „з вишньового" — достотно сказати не можемо. Так само не однаково писав Ш й по російському в Деннику: легъ, прилегъ, орелъ, тёплыми, а навіть вживає стародавньої форми з українських рукописів: сплютничали 62. Писати послідовно *йо*, а по приголосних *ьо* почали в нас тільки з 1874 р., цебто вже по смерті Шевченковій.

Так само за традицією Ш завжди пише *і* перед голосними та перед *й*: одинокій, панькій, якій, другій, далекій, высокій, гнучкій, щастлывій, великій, мій, діяла, сіяла, розвіявъ, діяты, пидіймаΤы, обіймемось, злодіемъ і т. ін. Російський правопис вимагав конечно писати *і* (не *и*) перед голосною й перед *й*, але українська традиція цієї конечности не знала, чому й Ш у своїм російськім писанні дуже часто пише *и* перед голосною, напр. у Деннику читаємо: аудиенція 172, вариаціями 92, влияние 83. 95. 170, Гедионова 143. 182, гениального 59. 142, грандиозными 95, зданию 95, зданиемъ 95, лихие 23, материальное 21, национальности 22. 23, приемъ 91, приѣхавшаго 164, приютилъ 73, приятель 78. 129, приятно 87, провизии 103, физиономія 93 і т. ін. Незвертання уваги на правопис доходить до того, що Ш дуже часто те саме слово пише різно: геніальное 174—гениальное 83, библіотекарь — библиотекарь 79, библіотеки — библиотеки 79, архіерейскому — архиерейская 110, матеріального — материальная 14, пріѣхалъ 34 — приѣхалъ 63, Фіялковскій 62 — Фиялковский 61, физіономіи 72 — физиономіи 71 і сила т. п. (Д. 6.).

Іван Огієнко.

Українська мова в Бразилії.

Скрізь на чужині, де перебувають наші емігранти, все більше та більше заникає українська мова. Перестають нею послуговуватись, забувають її, переймають місцеву й балакають нею між собою ліпше й охотніш, як своєю рідною мовою. Це явище загальне не тільки між дітьми наших людей, що вже на еміграції народилися, але й для старших, що залюбки наслідують своїх дітей.

Під загрозою знаходиться українська мова й тут, у Бразилії, — її все забувають, і може статись, що в скорому часі її зовсім забудуть. Не вільно на майбутнє залишатись байдужим, бо коли за тридцять і пару років еміграція наша в середньому на п'ятдесят процентів забула свою мову, а ще більший відсоток не хоче користатись нею, то вже не багато часу мине, — і про українську мову в Бразилії тільки згадуватимуть наші нащадки...

На доказ цього твердження згадаємо хоча б про декілька сумних фактів, що покажуть нам, через що саме українська мова так скоро тут забувається.

Відомо, не роскоші та не добробут погнали українців із рідних земель шукати розваги в заморських краях, а страшний ворог — голод ізмусив збіднілих наших селян іти в світ за очі добувати для себе і для своїх родин кусок хліба насущного. Селянство взагалі, а наше, як недержавного народу, зокрема й особливо, стояло й досьогодні стоїть на найнижчій щаблині соціяльної драбини. Мало зорганізоване, неосвічене, забобонне, затуркане, визискане, заякане та здеморалізоване вищими суспільними шарами чужинців, наше селянство в Бра-

зилії дуже скоро порвало зв'язки з країною, де вони родились і виросли.

Коли людйна вбога матеріяльно та морально, то й мова її не дуже багата. Не можемо вимагати від нашої еміграції доброго збереження й плéкання своєї мови на чужині, коли й удома говорила вона не чистою мовою, а українсько-польським, московським, мадярським чи ще якими там жарґонами.

Опинившися в іншій стихії, між чужими людьми та серед нового оточення, емігранти наші й оточення те почали називати по-новому, ц. т. мовою місцевого населення. Панувала португальська мова на праці, в наймах, на вулиці в містах, містечках і на колоніях. Кожний прислухався до неї та несвідóмо засвоював, заносив її у свою хату, в родину. В домівці нашого колоніста витворилась своєрідна мовна боротьба, що скоро закінчилась таки перемогою чужої мови над рідною. Українська мова не мала найменшої підтримки ні від кого, тоді як португальську підтримували школи, стосунки з адміністрацією, чужа церква, гандель і т. ін. сильні чинники.

Тут варто згадати, що португальська мова взагалі скоро засвоюється чужинцями, як одна з найпростіших латинських мов, що має велику кількість однозначних (синоніми) слів і знаходиться до цього часу в стані формування. В красному письменстві, на шпальтах газет — що автор, то інший стиль, інша мова, а то й інші слова трапляються. Пишуть і говорять, як кому до вподоби. Тутешня Академія Письменства (Academia de Letras) щороку видає цілу копицю правил і постанов щодо мови, але їх ніхто, часто й самі академіки, не дотримуються. З цього виникає ніби мовний хаос. Тож не диво, що в цьому хаосі дуже малий відсоток місцевого населення правильно говорить по-португальському. Нікого тут не дивує, коли хтось зле володіє державною мовою. Навпаки, кожний старається зрозуміти свого співбесідника, й коли то буде чужйнець, йому допомагають об'яснитись. Таке явище головним чином і сприяє скорому поширенню й засвоєнню португальської мови серед еміграції.

Здібніша частина нашої інтелігенції, що могла б своєчасно підтримати українську мову, емігрувала до Сполучених Держав та до Канади. До Бразилії, як до країни екзотичної, в перших роках нашої еміграції прибували „інтелігенти", що їм удома не судилося набути відповідної освіти. Першими інтелігентами-емігрантами прибули сюди монахи василіяни та один-два гр.-кат. священики, бо головна маса українців прибула з Галичини. Алé не можемо вважати за мовний скарб стару архаїчну мову, що з нею приїхало до Бразилії наше духовенство. Не багато скарбу того привезли й довоєнні інтелігенти світські. Здавалось би, повоєнна політична, ц. т. національно усвідомлена еміграція повинна б боротись із занепаданням української мови, прищепити оздоровлюючі елементи. Алé... оте українське „алé" скрізь колом стає впоперек дороги.

До цього часу в Бразилії не звернули українці, ц. т інтелігенти належної уваги на свою мову, не цікавляться плеканням чистоти її.

Газети наші ще до цього часу не забули *злочинного пристосовування до читача*. Все ще „до хлопа" пишуть і промовляють „по-хлопському". Все ще дають емігрантові нудну, беззмістовну, нецікаву лектуру. З українських місцевих газет бідак-емігрант нічого доброго для себе не знайде, крім хіба особистих порахунків, або гризні з-за політичних поглядів. Ще на довгий час заноситься на український мовний хаос, хоч із ним пора б уже скінчити. Вже час вивести нашого емігранта в люди. Дайте йому змістовну наукову літературу, заговоріть до нього чистою українською мовою; нехай наші газети самі заспокоять духовний голод українського емігранта, а не заставляють його шукати в чужинців потрібного матеріялу. Коли в товариствах, з трибуни, зо сцени, на амбоні лунатиме чиста українська мова, коли мовою цією заговоримо не про „сон рябої кобили", а вкладемо в неї зміст сучасного життя, коли збудимо нашого колоніста зо сну й покажемо йому світ у справжньому освітленні з його добром і злом, коли вкажемо стежки, що ними

людина минути може те зло, — то це й буде одинокий порятунок для збереження мови на чужині.

Коли ж і на майбутнє, виголошуючи промови, будемо оригінально на всі боки викручувати язиком і казатимемо говірково: „комýнізм, мíсточко, апáрат, презúдент, дíлó та свободá“ (по-літературному треба вимовляти: комунíзм, містéчко, апарáт, президéнт, дíло, свобóда); коли й далі писатимемо: „перший падолист, сли, залучаю“, і коли продовжуватимемо „заосмотрувати в що“ нашого емігранта, то напевне примусимо його... якнайскоріш забути таку чудернацьку мову, відцуратись її з сорому перед чужинцями, що, буває, вказують нам наші мовні помилки.

Не забуваймо, що найбільша частина вини за занепад українскої мови в Бразилії припадатиме на нашу інтелігенцію.

Porto Uniao. С. Кравченко.

Замітки про українську мову.

Соломаха. Соломаха була в нас звичайною стравою на Запоріжжі і в морських походах козаків. Є й пісня про їжу „соломахи з водою“. Соломаха готувалася з борошна. На Полтавщині вона така ж звичайна страва, як у молдаван подібна до неї мамалига. В нашому селі (с. Деньги, Золотоніського повіту, біля Дніпра) соломаху готували з гречаного борошна, а їли з молоком, з борщем, з салом, з кисляком і т. ін. Соломаху звали також лемішкою. Як працювали молотники, чи косарі очерету, чи возії сіна, то їм готували або галушки, або соломаху в великому чавуні чи в казані. До соломахи чи лемішки завжди додавали якоїсь приправи. Галушки варили й на сирівці, з квасом; так і соломаху їли іноді з квасом, з сирівцем. Запорожці брали соломаху з собою в морську подорож в бочках, готову, щоб не розводити на судні огню.

Про соломаху чув я багато оповідань від тих, із ким їв її, але це було більш як 60 років тому, тепер забув, не пам'ятаю. В моїй родині соломаху готували аж до моєї еміграції, — я їв її з маслом або молоком, так як мамалигу. Соломаху готували в мене з гречаного борошна, а мамалигу — з кукурудзяного.

Пояснення для назви „соломаха“ я не чув і не міг добитися його, а щодо „лемішки“, то мені поясняли так: в плузі чересло ріже землю, а леміш зрізує вершок і перевертає скибу. Отак замішують у ваганках чи в казанку або в чавуні й лемішку: не можна кописткою товкти тісто згори вниз, а треба знизу вивертати нагору, як леміш вивертає землю, тому й страва зветься лемішкою.

У нас соломаху готували так. До кип'ятку всипали гречаного борошна, або на борошно наливали окропу, і тоді кописткою місили знизу вгору доти, поки не стане густою. Тоді їли з приправою. Бувало (і це частіш), що вливали ще топленого сала чи масла або риб'ячого жиру, і ставили ще „на дух“ (до печі). А як це було в лузі, то вивертали й їли.

Прага. С. Шелухин.

Лемішку в м. Брусилові на Київщині роблять так. Насипають гречаної муки до ринки і ставлять на притухлий жар, часто вимішуючи, щоб мука добре висохла й спражилась. Потім трохи солять, заливають кúп'ятком і зараз таки добре вимішують кописткою, щоб не було грудок і не лишилося сухої муки. Вимішують у напрямах яких завгодно, аби вимішати. Вимішавши, викладають лемішку до миски, поливають салом чи олією й їдять. А ще часто з готової лемішки роблять кругленькі балáбушки, так само поливають салом і їдять. Назва „соломаха“ в м. Брусилові не знана. Д. О-ко.

Лемішка темного походження й не вияснена. E. Berneker в своїм „Slavisches etymol. Wört.“ 1913 р. ст. 700 цього слова не вияснив, написав тільки: Dunkel, темне. A. Brückner, Słownik etym. 294 польське lemieszka вважає за позичку з українського і ставить у зв'язок із „лемішем“. А „леміш“ (старослов'янське лемешь) етимологи звичайно виводять від кореня *лом-*, ломити і вважають за своє праслово. І. О.

Лев, мн. ле́ї. Румунські гроші офіційно звуться так: один лев (рум. leu), одного ле́ва, леву, левом і т. ін., — в однині тільки лев чоловічого роду, ніколи лея жін. роду. У множині: ле́ї, ле́їв, ле́ям, ле́ями, ле́ях (рум. мн. lei). Часом ще кажуть: з лея, а в множині: леви або леї.

Чернівці, Проф. І. Василашко.

Черніве́цький — чернове́цький. Український наро́д на Бу́ковині вживає тільки форми чернівськи́й, -ка́, -ке́, а ніколи чернове́цький, як говорить наша інтелігенція. В буковинсько-молдавських грамотах Олександра Доброго з 1400 р. знаходимо черновьскїй, цебто чернівськи́й. Так само від Кіцмань (містечко в північній Буковині), з Кіцманя, наро́д творить прикметник тільки кіцманський, а не кіцмане́цький, як вимовляє інтелігенція.

Чернівці, Проф. Ів. Василашко.

Полоса. Це слово вживалося ще перед війною в Галичині на просторі між Сокалем і Бродами, і я його нераз чував із уст народу. Є ще дієслово „полосува́ти“ в значенні: словами добре виганьбити, насварити. Наро́д вимовляє полоса́, а інтелігенція зпольська поло́са. Хітар, о. Дм. Йосифо́вич.

P. S. Слово полоса чув я в південній Радомишельщині: Дощ ішов полосо́ю. Це слово архаїчне, говіркове, в літературній мові не вживане, але загально знане в мові російський. „Академічний рос.-укр. словник“ III 342 рос. полоса перекладає: смуга, па́смуга. Словник Б. Грінченка так само не знає слова „полоса“. І. О.

Наголос у Галичині. Інтелігенція наша вимовляє: татари́н, Ба́тий (у шкільних підручниках друкують навіть Ба́тій), загра́ва, темря́ва, галя́ва, куря́ва. Між тим селянство на просторі між Сокалем і Бродами, як я чув, говорить: тата́рин, за́грава, те́мрява, га́лява, кри́княва, ку́рява, си́нява, тупі́тнява і т. д. Підо впливом польщини інтелігенція наша наголошує: тяти́ва, була́ва. Взагалі, щодо наголосу, помічаються в нас у Галичині прогріхи супроти вимови літературної.

Хітар, о. Дм. Йосифович.

P. S. Літературна вимова тільки така: тата́рин, Бати́й (в татарських словах наголос усе на кінці слова), за́грава, га́лява, те́мрява, ку́рява, си́нява, тяти́ва́, булава́. Головні відміни наголосу літературного й галицького подаю я в своїй праці: „Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних“. І. О.

Як записувати народні говори.

(Продовження).

4. Вибір об'єкту (люди́ни) для запису — це надзвичайно важлива річ, бо якраз тут недосвідчені записувачі часто роблять виразні помилки. Найчистіше зберігається рідна мова у жінок, особливо неписьменних, — школа й грамотність (часте читання) нівелюють мову, тому добре грамотна люди́на, особливо коли вона читає нашу пресу, — невідповідний об'єкт для запису. Чоловік усе рухливіший від жінки, частіше виїздить із свого села, тому й легше підпадає чужим мовним впливам. А вже коли він побував у війську чи довший час у місті, або на службі у пана, або десь на чужій фабриці, — такі об'єкти не надаються до запису мови. Люди́на, що живе з торгівлі, а тому часто виїздить із села до міст, так само не надається на об'єкта для запису. Не можна записувати й від тих, що мають якусь ваду мовних органів, — від заїкуватих, шепелявих, гугнявих і т. ін. Не записуйте також від осіб, що говорять іще якою мовою, напр. польською.

Найкращий об'єкт для запису мови — стара неписьменна тубільна людина, особливо така, що не виїздила із свого села. Цінна й мова неписьменних підлітків, але таких, що не піддалися ще новомоднім впливам, — учитель має їх досить на першім році навчання. У всякому разі записане від молоді перевірте на мові старих, і навпаки. Звичайно, мова такого об'єкта буде може трохи „відсталою“ від мови живої, може й рідшою від мови звичайної (бо живе життя все має багато найрізніших впливів на мову, добрих і злих), але вона буде зразком

чистої української мови. Майте це на увазі, і в записах своїх додавайте, скільки поширена та мова, що її записуєте.

А взагалі, вибираючи собі об'єкта для записів, перечитайте й добре передумайте мою статтю: „Мова нарóдня й літературна“ (див. вище ст. 225-236).

Записуючи, зверніть пильну увагу, яка різниця поміж мовою чоловіків і жінок, дітей і старих, письменних і неписьменних, — це дасть цінні висновки. Зверніть також увагу й на мову тих, що були на фабриках, у війську й т. ін., і напишіть, поскільки їхня мова піддалася чужомовним впливам і поскільки ці особи впливають на мову села.

5. Присилаючи запис, докладно опишіть вашого об'єкта запису: прізвище його, вік, де вчився, чи не виїздив із села, чи був на військовій службі і т. ін.

6. Докладно опишіть те село, де записуєте мову. Подайте його історію, коли знаєте. Попитайте у старих людей, від чого пішла назва села, запишіть перекази про нього. Чи офіційна назва села однакова з народньою? Скільки в селі мешканців, чи є церква, костьол, школа, освітні українські установи. Чим займаються люди, куди ходять на заробітки? Чи на літо не приїжджають до села пани? Чи далеко місто, залізниця?

Треба пам'ятати, що мова в селі завжди піддається різнорідним впливам. Скажемо, поблизька залізниця дає людям заробіток, але нівелює їхню мову, бо ж там збираються люди з різних місцевостей; те саме треба сказати про фабрику. Часом школа з добрим учителем так само сильно впливає на мову молоді; а часом і поважаний проповідник-священик своєю мовою впливає на мову села. Найліпше зберігають свою мову сéла, що лежать у глухих закутинах, далеко від залізниці, фабрики й навіть від широкої дороги.

7. Сторонні приходьки часто мають деякий вплив на мову села, особливо, коли вони більш освічені. Запишіть, чи нема в вашому селі таких впливів. Чи багато в вас поляків, і як вони впливають на українську мову? Дуже корисно буде розвідати, чи вдавнину не було в вашім селі яких приходьків. Подайте чужомовні слова вашого села: німецькі, румунські, мадярські, татарські, російські, білоруські, польські і ін., і попильнуйте довідатися, звідки й як вони дісталися до вашого села.

8. Проаналізуйте селянські прізвища вашого села, розкладіть їх на групи і попильнуйте з них довідатися, чим займалися колись у вашім селі, звідки прийшли деякі родини і т. ін., бо все це з цих прізвищ буде видно. Запишіть хоч сотню цікавіших прізвищ і пришліть їх нам.

9. При українських церквах часто переховуються метрики з XVIII ст. або й ще давніші пам'ятки, — рукописи, старі книжки з написами на них і т. ін. Особливо цінні часті при наших церквах т.зв. „Księgi Wizyt“. Посписуйте записи з книжок, повибирайте прізвища з метрик — вони дадуть цінний матеріял і для історії села, і для історії його мови.

10. Конечно запишіть, як самі селяни звуть свою мову й як звуть себе. Як вони звуть своїх сусідів і їхню мову? Чому повстали ці назви? Часто буває, що одне село насміхається з мови села сусіднього, надаючи йому різні прізвища, — усе це докладно запишіть, чи нема того в вас.

11. В кожному селі не зовсім однакова мова, — у людей старших, нерухомих, неписьменних вона архаїстичніша, як у рухливої молоді. Пам'ятайте, що пісні, веснянки, гаївки, колядки, казки, приказки, загадки мають більш архаїчну мову, бо звичайно незмінно передаються з покоління в покоління. Ось через це при ваших записах треба завжди додавати: з казки, з пісні і т. ін. Найцінніший матеріял для записів — жива буденна балачка.

12. Дуже важливе питання для записувача — коли саме, де й як записувати мову. Селянин часто неприхильно ставиться до „пана“, а особливо до такого, що щось там записує, а тому вільно відповідати вам не буде („може то нові податки чи яка інша біда, від панів усього сподівайся“!). Ось тому ліпше записувати від тих, що вас добре знають, цебто знову таки в своєму селі. Але пам'ятайте, що селяни взагалі люблять підроблюватись під мову пана, а тому треба створити при записуванні такий

настрій, щоб селянин почувався зовсім вільно. Коли вам недовіряють — покиньте записувати, бо можете записати те, чого насправді в тій говірці нема. Найкращий запис — запис випадково підслуханого, — товариська розмова жінок, дітей і т. ін., цебто та розмова, що їй ніхто сторонній не заважає. В присутності „панів“ селянин переходитъ на „панську“ мову, тому в суді, у лікаря, у адвока́та, а то і в священика, коли він не почувається зовсім вільно, мова може бути невідповідна.

Пильнуйте записувати скрізь, де тільки точиться вільна товариська гутірка, а ви можете бути непомічений. Ось тому свій діялектологічний зши́ток майте з собою завжди, бо не знаєте, де саме випаде вам нагода щось цікаве записати. Скажемо, йдете вулицею, і все чуєте багато цікавого (селяни люблять говорити голосно!), — зараз таки все й запишіть. Але будьте уважні: знайте, хто то говорить.

Добре записувати й на базарах та ярмарках, тільки рахуйтеся з тим, що тут можете почути й мову сторонню, далеку від вашого села.

13. Найкращі записувачі — це народні вчителі, бо вони завжди мають близькі зв'язки з народом. Часто вони довго працюють ув одній місцевості, і досконало й глибоко знають народню мову. Щоденно мають перед собою найкращі об'єкти до записів, — неписьменних або малописьменних дітей із першого року школи. Мають і зшитки початкового писання, де місцева мова все сильно відбивається. Не записуйте тільки від дітей старших років і від дітей інтелігентних батьків; взагалі, вибирайте таких дітей, що в їхній родині панує чиста мова. Навчаючи дітей літературної української мови, для порівняння беріть мову місцеву, — діти самі дадуть вам величезний матеріял для записів.

14. Записуючи, робіть так, щоб об'єкт ваш сам більше говорив, а ви мовчіть і записуйте. Перепитуйте обережно, бо селяни люблять із чемности на все погодитися; через це нічого й не підказуйте. Питання ставте дуже обережно, пильнуйте говорити місцевою говіркою. Взагалі, пильнуйте поводитися так, щоб селянин не намагався говорити до вас вашою ж „панською“ мовою. (К. б.).

Іван Огієнко.

Бібліографія української мовознавчої бібліографії.

Список покажчиків.

28. Теж саме за 2-е півріччя, 1928. р. там же, 1929, 37 ч. Філологія. Історія літератури 117-20 ст.

29. Р-ко, Дан. Бібліографічний огляд українознавчої літератури (1928-1929). „Збірник Центр. Держ. Курсів Українознавства“. Полтава, 1929 [мовознавство 158-63 ст.]

30. Семенів, М. М. Проф. Мовознавство в УСРР в 1929 р. Систематизований покажчик мовознавчої літератури. Одеса, 1930 54 + (2) ст. Зміст: I Огляди та бібліографічні покажчики 9-10. II Періодичні видання 10-1. III Наукові установи 11. IV Біографії лінгвістів 11-2. V Загальне мовознавство 12-3. VI Методика викладання мов 14 VII-XXIV, XXVI-XXVII [Чужі мови, по мовах]. XXV Українська мова: *A)* Збірники 26-7. *B)* Праці про укр. мову взагалі 27. *C)* Історія 27-8. *D)* Діялектологія 28-9. *E)* Наголос 29. *F)* Фонетика та ортоепія 29-30. *G)* Синтакса 30. *H)* Лексика 30-1. *I)* Етимологія 32. *K)* Літературна мова 33-5. *L)* Правопис 36-7. *M)* Шкільні підручники 37-41. *N)* Методика викладання укр. мови 41-3. *O)* Програми 43-4. *P)* Діялектологічні мапи 44. Покажчики.

31. Зленко, П. Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції 1920-1931. Склав... Прага, 1932, VIII + 154 ст. — 4. Мовознавство 65-72 ст. [літографовано]

32. Осипів, Микола: Короткий бібліографічний покажчик з укр. мови 139-154 ст., в кн.: Лексичні етюди, Харків, 1930. 158 ст.

Збірники. Часописи.

33. Сборник статей в честь академика А. И. Соболевского. Ленинград 1928 XIII + 507 ст. рец. Абрамович Д. „Україна“ 1929, 34 ч. 157-61 ст. [дає огляд поміщених там праць.]

34. Бендасюкъ С. Ю. Временникъ Ставропигѣйскаго Института. Историко-бібліографическій очеркъ (Къ 70-лѣтію изданія). Указатель ко всѣмъ выпускамъ... за годы 1864-1915 и 1933-1933. Там же на годъ 1934. Львів, 1933, 13-67 ст. Мова.

35. Крип'якевич, Іван Д-р. Мовні статті у Львівськім „Ділі“ 1881-1905 рр., „Рідна Мова“. 1933, 10 ч. 333-4 ст. 11. ч. 373-6 ст.

36. Записки Історично-Філологічного Відділу УАН. I-XV тт. (1919-1927) „Україна“ 1928, 31 ч. 166-73 ст. З лінгвістичних дослідів... 173 ст.

37. „Червоний Шлях“. Харків 1923-1928. Рец. Марковський, Мих. „Україна“ 1929, 35 ч. 148-59 ст. [Огляд мовознавчих статей 156-7 ст.]

37а. Зміст першого річника „Рідної Мови“ за 1933-й рік, „Р. Мова“ 1933 р. ч. 12 ст. 415-432. На ст. 418 див. ще „бібліографія“ бібліографій у „Р. Мові“.

Установи.

Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові:

38. Показчик до „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові, т. I-XX, роки I-VI. У Львові 1898, 66 ст. — I. Розвідки а) історичні, філологічні і суспільно-політичні 3-7 ст. II. Рецензії 8-49 [те ж на мовознавчі праці. Далі друкувалися покажчики за кожний рік, як додаток до „Записок“].

39. Дорошенко, В. Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові (1873-1892-1912). Київ-Львів, 1913, 16° 88 ст. II. Мова. Фолькльор 70-8 ст.

Укр. Академія Наук:

40. О[гієнко] І.: Українська мова в „Записках“ Всеукраїнської Академії Наук. Бібліографічний огляд. „Рідна Мова“ Варшава, 1933, 4 ч. 155-8 ст.; 5 ч. 285-6 ст., 1934 р. ч. 5 ст. 213-6.

Інститут Укр. Наукової Мови при ВУАН
пор. 91-2. чч.

Укр. Наукове Товариство в Одесі:

41. Семенів, М. Термінологічна праця в Одесі в рр. 1925-1928. „Записки Укр. Бібліографічного Т-ва в Одесі“ 1 т. 50-1 ст.

Науково-дослідча катедра історії культури та мови при Ніженськім Інституті:

42. Список друкованих праць співробітників катедри. „Записки Ніжин. Ін-ту Нар. Освіти та Наук.-досл. катедри іст. культ. й мови“ VIII т. Ніжен, 1928, 190-1 ст.

Бібліографії мовознавців.

Бузук: 43. Спис праць проф. Петра Бузука за 1926-7 р. „Записки І.-Ф. В.“ XV. 302 ст.— За 1927-8 XIX 404 ст.

Вагилевич: 44. Онишкевич, И.: Библіографія. И. Вагилевич. „Руська Библіотека“ III, Львів, 1884 XXXII-XXXIV ст.

Вейнґер: 45. Зарецький, А.: Бібліографія праць тов. М. Вейнґера. „Єврейська мова“, Київ, 1929, 1 ч. Додатки там же 3 ч.

46. Штіф. Н.: Діялектологічні праці М. Вейнґера, там же 2 ч.

Ганцов: 47. Реєстр праць В. Ганцова. „Записки І.-Ф. В.“ 1933 II-III 126-7 ст.

Гладкий: 48. Спис праць М. Гладкого за 1927-8 там же XIX т. 405 ст.

Головацький: 49. Онишкевич И.: Библіографія. Я. Головацький. „Руська Библіотека“ III Львів, 1884, XXXV-XXXVIII ст.

Голоскевич: 50. Реєстр наукових праць Г. Голоскевича. „Зап. І.-Ф. В.“ II-III 127 ст.

Дем'янчук: 51. Спис праць В. Дем'янчука за 1918-1925, там же, V 315-6, за 1927-8 XIX 406.

Дубровський: 52. Спис праць В. Дубровського за 1918-1925, там же V 316-7 ст.

Кримський: 53. Бібліографічний покажчик друкованих писань проф. А. Кримського, там же VI 1919 I т. XXXVI-LXXI (Філологія українська LI-LIV ст.)

54. Бібліографічний покажчик писаннів академика А. Є. Кримського (Доповнена відбитка...) у Києві, 1926, в 8° 41 + (3) ст. Зміст: [I-II, V-VIII] Східні мови 5-8, 10-18. IX Філологія українська, староруська, слов'янська та порівняльна 20-4.

Курило: 55. Спис праць Олени Курило, „Зап. І.-Ф. В.“ IV 334-6. За 1918-1925, V 327-8 ст. За 1925 VII-VIII т. 623 ст. За 1927-8 XIX т. 412 ст.

Максимович: 56. Бернацький М.: Бібліографія про М. О. Максимовича. „Бюлетень округ. комісії самоосвіти при Шевченковій окр. Філії спілки Робос.“ Черкаси, 1927, 5 ч. 16 ст.

57. Важливіші статті в кн. Століття „Малороссійскихъ пѣсенъ“ М. О. Максимовича. Київ, 1927, ст. ненум.

Ніковський: 58. Спис праць А. В. Ніковського. „Зап. І.-Ф. В.“ II-III т. 96 ст. За 1927-8, XIX т. 415 ст.

Огієнко: 59. Список друкованих праць Ректора Університету Ів. Огієнка. „Свято Поділля“. Одноденна газета. Кам'янець на Поділлі. 22. жовтня 1918 р. [У день відкриття Укр. держ. Університету].

Огієнко: 60. Prace profesorów [Богослов. правосл. факультету варшавського університету] drukowane. 4. Prof. zw. D-r. Jan Ogijenko. „*ἘΛΠΙΣ*“ Warszawa 1932. 1-2 зш. XXII-XXXVIII ст.

Львів. Є. Пеленський.

Чистота й правильність української мови.

Відповідь на запитання наших Читачів.

Українська латинка. Учитель М. Пілат із Чернівців прислав „Рідній Мові“ статтю про запровадження латинки до українського письма. Стаття цікава й послідовно передумана до кінця. На жаль, не можемо видрукувати цієї статті, бо друкарня не має тих буков, що їх радить п. Пілат. Але думаємо, що запровадження латинки для нашого письма спричинило б нашому народові великі, а може й катастрофальні шкоди. Український народ от уже тисячу літ уживає свого письма; до нього він віками привик і органічно з ним зрісся. Мільйони стародавніх пам'яток, — листи, акти, рукописи, книжки, написи на образах, хрестах, пам'ятках і т. ін., і т. ін., — усе це писане кирилицею чи гражданкою, й усе це мусіло б потроху пропадати для нашої культури. Таку роскіш, як міняти тисячелітню азбуку на іншу, легко не може собі дозволити навіть народ із найбільшою культурою (пор. нехіть англійців чи французів зміняти свій традиційний і дуже тяжкий правопис). Зміна традиційного письма на латинку допровадила б тільки до пониження рівеня нашої народньої культури, бо довелося б читати двома азбуками, а в нас же

багато таких, що й однієї ще не знають. Румунія змінила свою кирилицю на латинку ще в половині минулого століття, а це допровадило нарід до ще більшої темноти, а інтелігенцію до повної байдужости до своїх віковічних кирилівських пам'яток. Тільки невільний нарід може думати про заміну свого віковічного на таке, що бачить у свого пана. Незалежний нарід ніколи таких думок не має.

Літературна вимова українського наголошеного *и*. Наголошене *и* в українській літературній вимові вимовляється чисто й прорізно, без найменшого зближення до *е* (цебто, вимовляється середньорядно, без наближення до передньорядности, див. далі ст. 270). На українській Службі Божій у Волоській львівській церкві, передаваній через радіо 8 квітня, чув я таку вимову: Господи, пом*е*луй, Папу Р*е*мського. Це місцева вимова, в літературній вимові недопустима. Треба говорити виразно й чисто по-літературному: пом*и*луй, р*и*мського.

Глаголáти, а не глагóлати. На тій же Службі Божій священик виголошував „глагóлати". По всіх стародавніх рукописних і стародрукованих українських книжках знаходимо тільки: глаголáти, глаголю́, глаголе́ши, глаголе́ть, глаголю́ть, глаголе́мий, глаголючи і т. ін. Навпаки, в російських книжках знаходимо: глагóлати, глагóлю, глагóлеши і т. ін. З російського впливу часто тепер і в Галичині почуєте в церкві чуже „глагóлати" зам. свого „глаголáти". На жаль, греко-католицькі церковні книжки — це передрук із книжок московських, а не з своїх старих українських.

Правопис *ґ* **і** *л* **у чужих словах** (Дм. Бучинський у Трибухівцях). Київська Академія Наук свого часу постановила була, узаконюючи загально прийняту в східніх говорах вимову, не писати в чужих словах *ґ* і не м'якшити *л*, крім тих небагатьох випадків, де маємо те в живій східньоукраїнській мові, напр.: ґрати, ґанок, лямпа і т. ін. Цю академічну постанову змінила була харківська правописна комісія 1929 р., але тепер в Україні знову вернулися до попереднього академічного правопису, що його й держиться „Рідна Мова".

Вдова по кому (В. Коровицький із Ковля). В Галичині, за мовою польською, звичайно кажуть: вдова *по* Івані, вдова *по* докторі, вдова *по* священикові і т. ін. Це дуже добрий вираз, зовсім відповідний духові нашої мови; хоч східньоукр. мова й не знає такої форми (там скоріш скажуть: Іванова вдова, вдова доктора), але вона має всі права стати формою літературною.

Вертéп (учитель О. Григорович у Канаді). В західньоукр. говорах „вертеп" не рідко визначає й тяжку, вибоїсту дорогу. Сюди стосується, здається, й „гортóпи — манівець, тяжка дорога", що ви чули його в с. Орелець на Снятинщині.

Вифлеєм (Дм. Бучинський у Трибухівцях). Грецьке *Βηθλεέμ* ми здавен-давна вимовляємо тільки Вифлеєм, В*и*флеєм, за нашою церковною вимовою. Грецьке *η* передаємо в своїх стародавніх пам'ятках тільки через *и*, *і*: ал*и*луя, ам*і*нь, *І*сус, так само і В*и*флеєм, в*и*флеємський (а не амень, алелуя і т. ін, і не В*е*флеєм).

Десéрт, а не дéсер (Дм. Бучинський у Трибухівцях). В літературній вимові прийнято вимовляти тільки десéрт, десéртовий і десéртний, так подає академічний „Рос.-укр. словник" I 213. Пор. нім., англ., італ. dessert; в мовах чеській, болг., рос. і ін. зберігається кінцеве *т*; польське deser із живої французької вимови dessert.

Київ — з Києва (Дм. Бучинський у Трибухівцях). В українській мові давнє *е* в закритому складі змінюється на *і* (піч, Київ), а в відкритому не змінюється, позістається *е*: печі, Києва. Див. „Рідне Писання" I § 16-27.

Лити — ляяти (Інж. К. Думанський у Рівному). Звичайно пишемо й вимовляємо: *ли́ти, ллю, ллєш, ллє, ллемо́, ллете́, ллють, лив, лила́, лий, ли́ймо, ли́йте*; рідше: *лляти, лляю, лляєш, лляв, ллява, лляй, лляймо, лляйте*.

Літяний. Інж. К. Думанський із Рівного запитує: „В зв'язку з поясненням у ч. 12 „Рідної Мови" (літній-літошній) хочу нагадати, що П. Грабовський уживав слова „літяний": Весела, літяна пора. Чи це штучний новотвір, чи щиро народній вираз?" Ані Словник Б. Грінченка, ані академічний „Рос.-укр. словник" II 421 не знають слова „літяний", подають тільки літній та літошній.

Панство, а не паньство (Ю. Костишин, Дрогобич). Пишемо тільки панство, а не пансьтво і не паньство. Див. „Рідне Писáння" I § 50. Раджу пильно перечитати й вивчити „Рідне Писáння".

Пишу листа (Ю. Костишин, учень IV кл. гімназії в Дрогобичу) В літературній мові треба писати: „пишу листа, роблю воза" і т. ін., див. про це мою статтю в ч.ч. 2, 3 і 4 „Рідної Мови" за 1933 рік. Раджу більше вчитися й пильніше читати „Рідну Мову".

Прогуляння. П. Щербуха з Праги запитує: „Чехи кажуть výlet, рос загородная прогýлка, пикник; найбільше їздять на výlet влітку в неділю, з міста до ліса, на село, кудись купатися, взагалі з міста до природи. Німці звуть це Ausflug, за ними й чехи výlet. Чи не було б добре утворити й українцям слово „виліт"? В харківському журналі „Фото для всіх" слово „виліт" я вже зустрічав, але там його вжито якось боязко, слово „виліт" було в лапках, а саме: з фотоапаратом на „виліт". Нічого й казати, що всі українці в Празі вживають тільки слова „виліт", бо свого не мають. Українське „маївка" не цілком відповідає výlet'у, бо на výlet можна їздити й узимку, напр. нартівники їздять на výlet бігати на нартах". Так, одного доброго слова в значенні нім. Ausflug українська мова ще не знає. В Сх. Україні сильно поширене йти чи їхати на прогуляння або на прогулянку, в Галичині — йти чи їхати на прóгульку. Форма „виліт" (це була б т. зв. „кáлька" чи копія з німецької мови) зовсім чужа духові нашої мови, тому вживати її не варто. Прогуляння пішки звичайно зветься „прóхід": ходім на прóхід; пікнік влітку (не конечно в маї) — маївка. Це все дуже добрі вирази. Галицьке „прóгулька" дуже добре, на жаль тільки — зовсім незнане в Сх. Україні, але можливо, що воно защепиться до літературної мови.

Ще про „цалий". Шляхи польського впливу. На нашу замітку про слово „цалий" на ст. 168

„РМ“ Др. Андрій Чайківський подає ще однє джерело польського впливу. „Цалий, цалком (декуди — цавком) по селах, де польської мови нема й не було, можна пояснити ще так. Ці слова й багато подібних заносили до сіл вояки австрійської армії з т. зв. галицьких полків (galizische Regimenter), де панувала своєрідна полкова мова. В роках 1877-1878 служив я однорічним добровольцем при 30 львівському полку і добре вивчив цю полкову мову, як чудний курйоз, — німецько-польсько-український жарґон. В мові цій термінологія була німецька (Gewehr-ґвер-кріс, Bajonet-байнет і т. ін.), було багато слів польських, але з українськими закінченнями при відміні. Цією полковою мовою вояки писали листи додому, нею ж і говорили, вернувшися. Таку військову мову чув я в полках: 80 Золочівськім, 77 Самбірськім і 55 Бережанськім“. Військова служба — це взагалі сильний шлях чужоземного впливу. Що ж до слова „цалий“, то в ч. 4 на ст. 168 висловив був я думку, що цю форму може не конечно треба вважати за польську. Форма ця у всякому разі дуже давня. Так, болгарський Апостол XIII в. дає: цало. Київський тестамент 1632 р. (Каманин, Палеогр. Изб.): цалим будучи. Полтавські акти 1667 р.: Цалий рокъ 102, Шнур цалий 113, Цалий шнур 114.

Чайове́ (П. Щербуха в Празі). Поляки дають na piwo або napiwek чи знімецька tryngeld. Чехи — zpropitné, росіяни — на чай, але частіше — на водку. В Україні дуже поширений етичний (безалкогольний!) вираз: дати на чай, чайове́; цього виразу треба й нам триматися. На увагу »Відродженню«: ширте в Галичині безалкогольне й етичне „чайове́“ чи „на чай“ зам. »на пиво«, »напивок«.

Огляд нових праць для вивчення української мови.

Михайло Возняк: Хто ж автор т. зв. Літопису Самовидця. Відбитка з „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові, 1933. ст. 1-81.

Подана розправа важна для трьох ділянок українознавства: історії, літератури й мови. Про неї не згадав ще ніхто з наших учених критиків, хоч розправа заслугує на увагу під кожним оглядом. Для дослідника цих трьох ділянок вона важна головно з боку методичного, бо вчить історика, чи літерата й мовознавця, як розв'язувати таку складну проблему, якою в „Літопису Самовидця“ є його авторство. Сам твір, як історична й літературна пам'ятка, найцінніший з т. зв. Козацьких Літописів. До довгої низки дослідників цієї проблеми дав останній проф. М. Возняк спробу вияснити авторство Літопису. Переглядаючи висновки попередніх дослідників, головно Ореста Левицького, та справляючи їхні хиби й недогадки, послугується він історичними даними, що їх находить у Літопису та в інших джерелах до тогочасних подій і доходить до висновку, що автором є „шляхетський козак“, людина освічена, релігійна, православна та впливова, що походить із Правобережжя, самовидець епохи Хмельницького й Руїни. Це корсунський полковник Федір Кандиба. Тут опирається проф. Возняк на заяви козацької старшини гетьмана Дорошенка, вислані із Корсуня до короля Михайла Вишневецького 22 лютого 1671 р., що про них згадує й Самовидець. Зіставляючи їх стилізацію, слівництво й мовні признаки з мовою Самовидця, твердить на підставі найбільшого зближення Самовидця з Кандибою, що останній, що походив із західніх українських земель, а тільки згодом перенісся на Сіверщину, є автор Літопису Самовидця.

Тому, що мова Л. С. причиняється до викриття автора, подає М. Возняк огляд мовних признак Л. С. в порівнянні з заявою Кандиби, а з них найважніші: Перехід $\bar{o} \geq$ у, е $\geq$ ю в замкненому складі, $\widehat{ii}$- // $\widehat{ie}$-: з'ихали побіч з'ехали; N[3] adj. *-иѣ* й *-ие* (Л. С. *-ии*, *-іи*), подвоєння приголосних в N[1] neutr. (хандоження 3, Запорожжа 4, 93, 96), м'яке й тверде *ц* і *ш* (у Л. С. більше м'яких: конця, обѣтницѣ, двадцеть); вражають також спільні слова: складаючи, впалили, прозбу, асауловѣ, хоружій, хоружого, уйшлы (зн. утекли), през що — през килки дний; із складні: „прожно ся маем засажовати“ (К.) — жеби ся орда не обтяжала (Л. С. 31).[1] До цього огляду мови додає М. Возняк історичні дані про походження (арґумент для мови) й ролю, яку відіграв Кандиба в політичному житті України свого часу.

Наприкінці для порівняння схожости мови Кандиби подає М. Возняк опис мови відпису Л. С., що знаходиться в бібліотеці Красинських у Варшаві та порівнює з оригіналом і друком Літопису. Тут виказує річеві й мовні похибки варшавської копії, що повстають із незнання переписувача укр. мови й палеографії, і похибки у не зовсім добре виданому друком тексті Літопису.

Хоч сам проф. М Возняк не зовсім вдоволяється своїм висновком із-за браку джерел і літератури, що знаходиться в закордонних бібліотеках, тепер майже недоступних, то таки його здогад, щодо Федора Кандиби, дуже правдоподібний. Для дослідника мови розправа львівського вченого цінна головно тим, що ще раз вказує, як можна послуговатися мовою у дослідах з ділянки літератури й історії.

Львів. В. Лев.

Бібліографія нових праць для вивчення української мови.

Андрій Хвиля: Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті, збірка. Харків, 1933, 144 ст., друковано 15000 прим.

Wł. Kuraszkiewicz: Przyczynek do iloczasu małoruskiego. „Lud Słowiański“, t. III zesz. 1 ст. 40-48, Краків.

В. Лев: Омелян Огоновський, у століття його уродин. „Нива“, Львів, 1933 р. ч. 12 ст. 444-447.

---

[1] Але мусимо до цього додати, що всі ці мовні ознаки можна знайти й по багатьох інших українських пам'ятках XVII-XVIII віків, а тому сильно спиратися тільки на них не можна. *І. О-ко.*

Я. Рудницький: Термінологія зимових спортів. „Новий Час“ 1934 р. ч. 6 ст. 14 (лещети—нарти, лижви—ховзани, санки).

В. Калинович: Українсько-німецький словник із зазначенням граматичних форм. Практична підручна книжка для шкільного вжитку та самонавчання. Львів, 120 ст., 1931 р.

Іван Ющишин: (Значення рідної мови в початковій школі), „Шлях виховання й навчання“, Львів, 1933, кн. IV ст. 171-178, література про це 181-182.

Іван Ющишин: До питання культурної праці наших членів (про єдину літературну мову й правопис для українського народу). „Учительське Слово“, Львів, 1934, ч. 2 ст. 36-39.

Г.: Плекаймо рідну мову, „Учительський Голос“, Мукачів, 1934, ч. 1 ст. 8-12 (про мале знання закарпатської інтелігенції своєї рідної мови).

Сімович В: Один гін і сто перепон, „Назустріч“ ч. 3, Наша товариська мова (ib. ч. 5), Дещо про нашу купецьку мову, „Життя і Знання“ ч. 3; „Великоукраїнські“ вислови ib. ч. 5.

Огляд мовних журналів.

„Poradnik Językowy“, Warszawa, 1933, ч. 9-10: *St. Westfal:* Kultura języka zagranicą.

„Naše Úzední Čeština“, Praha, 1933, ч. 12: Rádce správné češtiny

„Наш Језик“, 1934 р., ч 5: А. Б.: Опет о позоришном језику. И.: Име Бошко. М. Московљевић: Мешање предметака пре- и при- код неких речи. Д. Вушовић: Речи: васељена (васелена). Језик у уџбеницима за српско-хрватски језик. Ч. 6: А. Б.: Дикција. M. Rešetar: Germanizmi u brojenju П. Ђорђић: О краљу и цару. Ч. 7: А. Белић: Београдски стил. Д. Вушовић: О писању великих слова. М. Лалевић: Неке особености шаховског језика. Д. К: Име Београда.

„Poradnik Językowy“, 1934 р. ч. 1. W. Doroszewski: Liberalizm językowy czy celowa, zespolona praca. Ч. 2: I. Rossowski: Z pisowni wyrazów obcych. H. Friedrich: O polską terminologię wojskową.

„Naše Řeč“, 1934, ч. 2: K. Erban: Kvantita v českém verši (ostatek). J. Bečka: Slovesná rčení a sousloví.

„Slovenská Reč“, 1934, ч. 5. R. Uhlár: Záporný genitív y spisovnej slovenčine. L. Novák: Fonologia a štúdium slovenčiny. Ч. 6: Novák: Fonologia. H. Bartek: K problému cudzích slov v Slovenčine.

„Język Polski“, 1934, ч. I. K. Nitsch: O korektorach językowych słów kilka. Квітень: A. Zajączkowski: O potrzebie studjów turkologicznych dla historyka kultury i języka polskiego, przyczynek do etymologicznego opracowania zapożyczeń tureckich w języku polskim. H. Gaertner: Ślady wymowy gwarowej w języku staropolskim.

„Родна Речь“, Софія, 1934 р. ч.ч. 3-4. Р. Пухлевъ: Благозвучие на речьта. С. Младеновъ: Българската филология и господинъ Л. Милетичъ. О. Върбановъ: За винителния падежъ на собственитѣ имена на лица. С. Василевъ: Правиленъ говоръ на сцената.

Дописи Прихильників рідної мови.

Дайте нам граматику! Надзвичайно тішуся, що видаєте „Рідну Мову“. Я припускаю, що це діло непоплатне, але певний, що корисне. Справа нашої мови не стоїть найкраще, і таке Видавництво може причинитися дуже багато до вичищення й вироблення літературної мови. Перечитуючи „Рідне Писання“, дуже добрий огляд граматики, я подумав собі, чи не можна б тепер так само приготовити звичайний підручник граматики. В Галичині є не мало граматик, але всі вони не підведені до нинішнього дня. Брак доброго підручника — то велика перепона вивчати рідну мову в тих школах, де можна й треба вчити. Знаю з практики, що нам в Інституті П. Могили приходилося дуже тяжко вчити української мови з тих старих підручників, що в них навіть правопис стародавній. Було б дуже добре, коли б Ви написали такого підручника. Saskatoon, Юл. Стечишин.

P. S. Усі потрібні підручники для вивчення нашої літературної мови видасть „Бібліотека Рідної Мови“. Готується до друку великий курс: „Українська літературна мова“, в двох томах; перше вийде т. II: Складня української літературної мови. Ред.

„Рідна Мова“ навчить батьківської мови. Вашого журналу досі ще не читала, бо нічого про нього не знала. Аж оце тепер один знайомий розповів мені про „Рідну Мову“, бо він її читав й дуже любить. Не можу дочекатися, поки журнал прийде... Знаю, що як буду читати „Рідну Мову“, то навчуся мови батьків своїх, що від мене так далеко. Massachusetts State College, Єлена Любачівська.

Добрі побажання. Щасти Вам, Боже, в такій необхідній для Батьківщини праці! Кравченко, Франція.

Моє бажання, щоб „Рідна Мова“ все виходила, бо з такого журналу велика користь для всіх, що хотять учитися своєї мови, плекати її й нею жити. Passaic, В. Мельничук.

Привітання. Високопов. П. Редакторові багато сил у такій великій праці В. Бородач, Перемишль.

До українського студентства в Канаді.

В українськім тижневику „Новий Шлях“, що виходить у Саскатуні в Канаді, видруковано в ч. 12 за 20 березня 1934 р. таку відозву до українського студентства:

„Ми, студенти вищих шкіл і університетів, згуртовані при Українській Студентській Організації в Едмонтоні, Алберта, в Саскатуні й Ріджайні, Саскачеван, звертаємося цим закликом до всіх студентів-українців у Канаді негайно ставати в ряди „Гуртків плекання укра-

їнської мови“ — найбільшого скарбу Великого Народу.

„Для одного народу — одна літературна мова“, нехай ці слова будуть нам усім за святе гасло.

Не цураймося тієї святої мови, що її зберегли для нас своєю кров'ю великі Прадіди наші.

Не цураймося тієї мови, що її виплекали в душах своїх Батьки наші й передали нам, як найдорогоцінніше віно.

Гордімся українською мовою!

Плекаймо її красу, визнаючи тільки один правопис і одну українську літературну мову, — отой двигун нашої національної культури.

Ставаймо всі передплатниками „Рідної Мови“ — першого й одинокого журналу того роду.

Не даймо нашому вченому Професорові Докторові Іванові Огієнкові, редакторові „Рідної Мови“, журитися фінансовими злиднями, злученими з видавництвом цього журналу.

„Рідна Мова“ стоїть на сторожі чести душі Українського Народу. Бо нарід без доброї літературної мови — це каліка, негідний своєї самостійности й державности.

„Рідна Мова“ гоїть столітні душевні рани нашого Народу.

„Рідна Мова“ — це авторитет і помічник у справах і питаннях, щодо законів українського правопису й української граматики.

Нехай кожен студент і кожна студентка, нехай кожна інтелігентна людина візьметься щиросердечно до вивчення однієї високорозвиненої, для всіх українців соборноспільної літературної мови.

Можна це осягнути глибокою студією приступнонаписаного журналу „Рідна Мова“.

Нехай „Рідна Мова“ буде на столі в кожній хаті, в кожній світлиці, в кожній оселі, де живе українська інтелігентна душа, де б'ється українське серце.

Нехай стане це за наш товариський звичай (етикет), за нашу конечність, за нашу необхідність — передплачувати „Рідну Мову“.

Ми тільки те, чим є наша мова.

За Відділи Української Студентської Організації в Канаді:

За відділ в Едмонтоні в Алберта: Емілія Андрусів, голова, М. Українець, секретáр. За відділ у Саскатуні, Саскачеван: Рудольф Лозінський, голова, М. Волошин, секретáр. За відділ у Ріджайні, Саскачеван: Михайло Веньґер, голова, Анна С. Пукіш, секретáр“.

З великим задоволенням містимо цей гарячий заклик організованого українського студéнтства в Канаді, бо він показує, як наша мóлодь глибóко зрозуміла потребу однієї всеукраїнської літературної мови для цілої нації. Віримо, що цей гарячий щирий заклик почув студéнтство всіх українських земель і відразу піде за ним. Віримо також у те, що все наше студéнтство не обмежиться самим закликом, але завзято стане вчитися літературної мови, а також реально допоможе „Рідній Мові“ в її тяжких фінансових злиднях, а саме: 1. Кожен студéнт передплатить „Рідну Мову“, 2. Кожен студéнт приєднає „Рідній Мові“ кілька нових передплатників, 3. Кожен студéнт подбає зібрати хоч невеликі датки на „Фонд Рідної Мови“. Молоде покоління зможе й потрапить викохати свою найціннішу перлину — високорозвинену літературну мову, а до того — одну для цілого нарóду. Редакція.

Початкова Граматика української літературної мови.

18. Голосні тверді та зм'якшуючі.

Ангол — янгол, ага — яга, ушка — юшка, е — є, іду — їду, ого — його.

Рак — буряк, сила — сіла, тин — тінь, кинь — кінь, сирий — сірий, сич — Січ, бик — бік.

Що спільне в звуках *а е и о у*? Що спільне в звуках *я є ї ю*? Проказуйте звуки попарно: *а-я, у-ю, е-є, і-ї, о-йо* і скажіть, що між ними спільне і чим вони відмінні?

Голосні звуки діляться на тверді та зм'якшуючі.
Тверді: а е и о у.
Зм'якшуючі: я є і, ї йо ю.

Завдáння 59. Спишіть оцього Шевчéнкового віршика і зазначте крапкою твердý голосну зверху, а зм'якшуючу долі.

Шануйте своє рідне!

Учітеся, брати мої,
Ду́майте, читайте,
І чужого научайтесь,
Й свого не цурайтесь,
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Чужі люди цураються,
В хату не пускають.

Т. Шевченко.

Завда́ння 60. Придумайте й запишіть до зшитка по три слові на кожний зм'якшуючий голосний звук.

Не кажіть: зшито́к або зо́шит, кажіть: зши́ток.

Завдання 62. Перепишіть і запам'ятайте оце.

По-літературному треба ось так говорити й писати, а не так, як у дужках (): вчо́ра (вчера), охристити (вхристити), вівто́рок (второк), схід (всхід), стид (встид), скажений (встеклий), все (всьо), горобець (воробець), повітря (воздух).

19. При́голосні тверді та м'які.

Рак—бу**ряк**, **рад**—**ряд**, **знати**—**зняти**, **дати**—**дяк**, **ласкати**—**ляскати**, **нудно**—**нюхати**, **сирий**—**сірий**, **суда**—**сюди**, **сила**—**сіла**, **витер**—**вітер**, **Мина**—**міна**, **пити**—**піти**, **пил**—**піл**, **хіба́** (=чи)—**хи́ба** (=помилка), **си**пати—**сі**пати, **сич**—**Січ**, **бик**—**бік**, **сват**—**свят**, **пр**ала на річці—**пр**яла куделю.

Яка відміна поміж словами: рад—ряд, сирий—сірий, Мина—міна, пити—піти? Як вимовляється при́голосний перед твердим голосним? А як вимовляється він перед зм'якшуючим голосним?

> **Приголосний звук перед твердо́ю голосною вимовляється твердо, а перед зм'ягчуючою—м'яко:** Параска—*ряска*, *знати*—*зняти*, *сила*—*сіла*, *витер*—*вітер*, *луб*—*люб*, *кинь*—*кінь*.

Завда́ння 62. Спишіть оцю за́гадку про хліб і зазначте крапкою тверду́ при́голосну зверху, а зм'якшену — долі.

Хто я?

Ріжуть мене ножакою
Та б'ють мене ломакою,
За те мене отак гублять,
Що всі мене дуже люблять.

Завда́ння 63. Чи однаковий звук *л* у словах: *лак* і *ляк*, звук *н* у словах: з*н*ати і з*н*яти? Що тут направду м'яке: при́голосний чи голосни́й? Пор. написане так: łak—lak, znaty—zńaty.

Завдання 64. Спишіть оці слова й запам'ятайте, як їх писати.

Бр*я*зкати, бр*я*жчати, бур*я*, бур*я*к, гр*ю*кати, гр*я*зь, др*ю*чок і др*у*чок, др*я*пати, знар*я*ддя, кор*я*вий, кр*у*к—птах, кр*ю*к—цвях, кр*я*кати, мр*я*ка, набр*я*кати, пр*я*жити, пр*я*мий, пр*я*сти, р*я*бий, р*я*д, р*я*док, пор*я*дно, вр*я*д, навр*я*д, р*я*дно, р*я*сний, р*я*тувати, р*ю*мса, спр*я*гати, тр*я*совина, тр*я*сти, хр*я*щ. Цар — цар*я*, кобзар — кобзар*я*. Р*а*мки, р*а*мці, гр*а*ниця, р*а*дий. Хи́ба—помилка, х*і*ба́—чи. Хіба́ це твоя хи́ба?

У всіх цих словах вимовляємо *ря* (ria), а не р'я (rja). Кажіть бу́ря (buria), а не бур'я (burja).

Завда́ння 65. Спишіть оці ре́чення і замість + поставте потрібний звук.

Гуси йшли р+дком. Будь і малому р+дий. В+тер солому на хаті в+тер. Треба зн+ти, як бджіл із дерева зн+ти. С+ла воронння на вербі с+ла. Т+нь упала на т+н. Я їв с+рий та с+рий хліб. Такий к+нь, хоч к+нь. Спіткнувся б+к та й упав на б+к. С+ч полетів на С+ч.

Завда́ння 66. З оцих питань і відповідей складіть оповіда́ннячко: *Як ми колядували*. Хто хоче, нехай придумує свої відповіді.

Як ми колядували.

Чи довго *ми готувалися до колядок (всю Пилипівку)*. Коли *на Різдво почали колядувати? (ще опівдня)*. Скільки *нас усіх коля-*

дувало? Хто *був за берéзу?* Чи довго *колядували (аж поки зовсім не смеркло).* Чи *дуже померзли?* Скільки чого *наколядували?* Хто *дав нам найбільше?* Для кого *колядували? (на „Рідну Школу“).* Чи довго *згадували про Різдво?*

20. Буква ь показує зм'якшення приголосного.

Мідь, князь, сіль, тінь, хтось, віхоть, міць. Дядько, близько, більше, донька́, руський, батько, Грицько. Тин—тінь, стан—стань, перелаз - перелазь, брат—брать, синка́—си́нька, булка—булька, кілка́—кілька. *Дь, зь, ль, нь, сь, ть, ць.*

Як зветься буква ь? Чому її так звемо: „знак зм'якшення“? Як вимовляється та приголосна, що за нею стоїть ь? Перелічіть сім приголосних, що тільки після них може бути ь? Букву ь ставимо тільки на кінці слів чи й в середині слів? Як вимовляється приголосна, коли за нею не стоїть ь? Сполучення *дь, зь* і такі інші вимовляються як один звук, чи як два?

Буква ь показує зм'якшення того приголосного, що після нього вона стоїть: стан—**стань**, брат — **брать**, булка — **булька**. Букву ь пишемо тільки по при́голоснім, що вимовляється м'яко.

Завда́ння 67. Спишіть оці слова і підкресліть в них ь. Запам'ятайте, як ці слова пишуться.

Си́нька, гетьман, кільце, візьму́, мельник, спільний, банька, скільки, стільки, трьох, чотирьох. Менший, сонце, інший. Мама купила си́ньки.

По-літературному вимовляється си́нька, а не синка.

Завда́ння 68. Придумайте й запишіть 20 слів із ь в сере́дині, або на кінці слова.

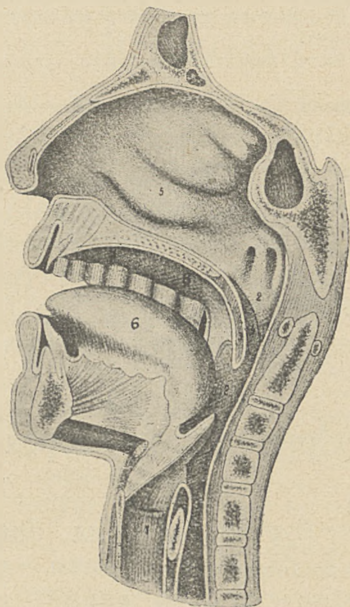
Завда́ння 69. Вимовляйте приголосні тверді й м'які: *д-дь, л-ль, н-нь, т-ть, з-зь, с-сь, ц-ць* і скажіть, в якому місці рота лежить кінчик язика́, коли вимовляємо тверду́ чи м'яку приголосну? Вимовляйте м'які приголосні свистові й шелесні: *сь-шь, зь-жь, сь-чь* і запримітьте, де кінчик язика́ при вимові *сь, зь, ць,* і де він при вимові *шь, жь, чь?*

21. Як повстають звуки.

Бе́сіда.

Цікаво нам знати, як повстають наші звуки, через що людина може говорити або співати.

Щоб повстав звук, для цього треба проробити не малу роботу. Робота ця починається в л е г е́ н я х: в легені люди́на набирає повітря, бо без нього не може бути звука. Набране повітря з леге́нів видихається в г о р л я́ н к у. В горлянці знаходиться г о л о с о в а́ щ і л и-

1. Як повстають звуки.
1. Голосова́ струна́ з правого боку. 2. Горлова́ яма. 3. М'яке піднебіння не закриває входу до носової ями, а 4 — закриває. 5. Носова яма. 6. Язик. 7. Переднє піднебіння. 8. Середнє піднебіння.

н а, — вона складається з двох голосових струн (або сказати б — голосників).

Коли ця голосова щілина відкрита, цебто г о л о с н и к и́ слабкі й ненатягнені, то повітря вільно проходить собі з легенів до рота (малюнок ч. 2); такий стан голосової щілини звичайно буває тоді, коли ми не говоримо, або при дуже тихих звуках. При тихім гово́ренні, або при шептанні голосники трохи натягуються, а голосова щілина зменшується

(малюнок ч. 3). Але коли голосова щілина закрита, цебто голосові струни сильно натягнені, то повітря вільно проходити через голосову щілину не може, — воно з силою пробивається через голосники з легенів до рота, а через це й повстає звук (малюн. ч. 4). Сила звуку буває не однакова, залежить від сили натягнення голосників: більше натягнені голосники, то й звук голосніший.

2. Голосова щілина при тихих звуках відкрита, голосники слабкі.

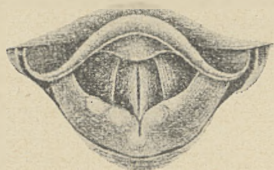
Усе це нагадує нам, скажемо, трубу, кларнета чи гармонію: повітря з силою виривається через голосник, голосник дрижить і повстає звук.

3. Голосова щілина при шептанні.

Коли повітря з горлянки попадає до носової ями (див. мал. ч. 1[5]), то повстають носові звуки *м*, *н*, а коли до рота — всі інші.

При вимові звука рот буває розкритий більше чи менше, — це з-за того, скільки відходить нижній рухливий щ é л е п від верхнього нерухомого. Коли вимовляємо г о л о с н í звуки, то нижній щéлеп на більше чи на менше відходить від верхнього (проказуй: *у*, *о*, *а*, *и*, *і*, *е*), а коли п р и́ г о л о с н і, то щелепи майже вкупі.

4. Голосова щілина при дзвінких звуках закрита, голосники натягнені.

	Передньо-піднебінні	Середньо-піднебінні	Задньо-піднебінні
Високі	*і, й*	*и*	*у*
Середні	*е*		*о*
Низькі			*а*

Всі наші голосні звуки, щодо місця їх повстання, можна так поділити, як показує табличка.

Цебто, звуки *а о у* повстають найдалі позаду, там, де м'яке піднебіння; при *а* рот найбільше відкритий, цебто нижній щелеп найдалі відходить від верхнього, при *у* — найменше. Звуки *і е* творяться спереду, там, де тверде піднебіння. При вимові звука *о* наші губи заокруглюються (див. мал. у завданні 47).

Як видно з таблички, голосні, щодо їхнього повстáння, можна так називати: *а* — задньопіднебінний низький, *о* — з.п. середній, *у* — з.п. високий, *и* — середньопіднебінний високий, *і* — передньопіднебінний високий, *е* — п.п. середній.

Українське літературне *и*, як показує таблúчка, твориться середньопіднебінно й вимовляється чисто й прорізно. В багатьох зáхідніх наших говорах вимовляють наголошене *и* передньорядно, сильно наближуючи його до *е* (напр.: Господи пом*е*луй, к*е*слий, парубк*е* й т. ін.),— не вимовляйте так. В інших знов говорах, напр. у лемків, існує глибока задньопіднебінна вимова *и*, — оминайте й її.

Г у б и багато допомагають при творенні звуків, — то сходяться, то розходяться, напр. при звуках губних: *б п м в ф*, або при *а о у*. Також і я з и к немало працює при вимові звуків, напр. при звуках пливких та зубних: *л р д т* і ін.

Коли голосники натягнені і повітря з легенів із силою проривається через них, то так повстають *дзвінкі* приголосні: *б в г ґ д ж з дз дж* (див. малюнок ч. 4); коли ж повітря вільно проходить собі через розкриту голосову щілину, то це будуть *глухі* або *тихі* звуки: *п ф х к т ш с ц ч* (див. малюнок ч. 2). При повстанні голосних звуків голосова щілина вільно відкрита. Приклавши пальця до горлянки, легко почуємо, що вона дрижить при дзвінких звуках і спокійна при тихих.

Розкажіть, як повстають людські звуки. Яка роля наших легенів при повстáнні звуків? Як збудована голосова щілина? Що роблять голосові струни? В якому стані голосники, коли ми не

говоримо, при шипінні, при звуках тихих і при звуках дзвінких? Від чого залежить сила звука? Чи не те саме бачимо в духових музичних інструме́нтах? Як повстають носові звуки? Котрий ще́леп нерухомий, а котрий рухливий? Намалюйте табли́чку повстання голосних звуків. Перечитайте завдання 47 і скажіть, як і де творяться різні групи приголосних. Як повстають приголосні дзвінкі й тихі?

Самоуки мусять конче уважно пробити цю бе́сіду, сидючи перед дзеркалом і примічаючи, що роблять наші губи й язик при повстанні звуків. Коли класа слаба, то нехай учитель відкладе цю бесіду до другого року.

Від Редакції й Адміністрації.

Виправлення. На стор. 190 під автографом Шевченковим підпис має бути такий: Зразок старанного письма, а не старинного.

Розбудова „Рідної Мови". Просимо наших Читачів і Прихильників присилати свої побажання про розбудову й поліпшення „Рідної Мови". Якою Ви хотіли б бачити „Рідну Мову"? Як збільшити число передплатників?

До Вд. Співробітників „Рідної Мови". Рукописи для друку мусять бути писані на машині (в крайньому разі — найвиразніше рукою). Просимо мати на увазі, що ввесь матеріял на чергове число „Рідної Мови" відсилається до друкарні за шість тижнів до виходу числа в світ. Статті друкуємо тільки за повним підписом автора. Сердечно просимо Вд. наших Співробітників уникати маловживаних чужих слів, заступаючи їх відповідними своїми словами.

„Фонд Рідної Мови". Дбаючи про належний розвиток української літературної мови, як головної ділянки рідної культури, зложили на „Фонд Рідної Мови": о. Вол. Касків 5·24 зл., о. Д. Лещишин 5·15 зл., Т-во „Незалежна Україна" в Бельгії 20 фр. б = 4·94 зл., Я. Олексюк 0·70 зл., Др. В. Банах 0·50 зл. А разом 17·53 зл.

Усім цим Добродіям Рідної Мови Редакція складає свою сердечну подяку. Тільки при щедрій однодушній допомозі на „Фонд Рідної Мови" широкого нашого громадянства та наших інституцій зможемо створити авторитетний центр для вивчення рідної мови. Продовження цього списку подамо в дальшому числі.

Чи Ви вже приєднали нового Передплатника для „Рідної Мови"? Коли ні, то поспішіть це зробити негайно, бо „Рідну Мову" мусимо побільшити, а це можливе тільки при більшому числі Передплатників. Приєднати нового Передплатника—це невідкладний обов'язок кожного Прихильника рідної мови. Не відкладайте цього обов'язку, — виконайте його сьогодні.

Прихильники рідної мови, подайте нам листівкою адреси осіб, що стануть Передплатниками „Рідної Мови", — ми вишлемо їм безплатне число.

Оправа на „Р. М." вся випродана.

На запитання до Редакції чи Адміністрації відповідаємо тільки тоді, коли додано потрібного поштоваго значка.

Ч. 2 і 3 „Рідної Мови." Сердечно просимо осіб, що не комплетують „Рідної Мови", прислати нам число 2 і 3 за 1933 р. взамін за чергові числа цього року. Видавництво цих чисел уже не має.

Перший річник „Рідної Мови" (без 2-го й 3-го числа) висилаємо за 5 зл. з пересилкою.

Реклямації про неотримане число треба вносити тільки через свій поштовий уряд. Реклямацій, надісланих просто до адміністрації, не полагоджуємо. На відповідь просимо додавати поштового значка.

Нових передплатників просимо виразно зазна́чати, з котрого саме числа висилати їм „Рідну Мову". Адреси свої просимо писати найвиразніше. Посилаючи гроші, виразно зазначайте, чи то нова передплата, чи доповнення старої, чи може даток на „Фонд Рідної Мови"; зазначайте також, чи то передплата на „Рідну Мову" чи на „Бібліотеку Рідної Мови".

„Рідна Мова" в Чехословаччині. Передплату на „Рідну Мову" (35 кч. річно) в Чехословаччині можна надавати також у кожнім поштовім уряді. Купіть чистий šekový vplatní lístek і допишіть на нім: Nr. 89.600, Pocztowa Kasa Oszczędności, Warszawa. Dla Nr. 27.110, „Ridna Mowa", czasopismo, Warszawa. Передплату посилати тільки до Видавництва.

Книгарням в краю висилаємо свої видання тільки з умовою, що будуть своєчасно, не пізніше 10 числа кожного місяця, відсилати свій біжучий борг Видавництву; книгарням за границею посилаємо свої видання тільки за готівку. Знижки даємо 20% на всіх виданнях. Зім'ятих чи забруджених чисел назад не приймаємо.

Листування. Фр. Кіндрачук, Hafford: Ви прислали 1 дол., а не два; це передплата до 1/VII 1934.—Д. Іванків, Plenty: 3 дол. одержано.— А. Коршнівський: Двох дол. „Життя і Знання" ще нам не прислало.

 — Адреса »Рідної Мови«: Warszawa, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 9 зл., в Америці 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1. числа.

Відповідальний Редактор *Л. Грималo-Сідлецький*. Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.